

פרק א'

מאמרים

טיפול זהות ציונית-דתית לאור מופת דמויותיהם של הרב יוסף והרבנית ברכה קאפח

פרופ' אביבית לוי, נכדת הרב והרבנית קאפח

ללמוד, ולכן גם מקשים על היכולת ללמוד ממנה. מצד אחר, ודאי שאי אפשר לעודד ללמוד מדמות שאינה נשגבת וראויה להערכה. לא מובן מאליו שדמות המלאך ודמות מורה הדרך יתמזגו באופן הרמוני וטבעי בצורה שבה אנו מציגים אותה, וכמחנכים אנו עלולים להחמיץ את מטרותנו.

כנכדתם של הרב והרבנית קאפח חוויתי את המהמורות האלה על בשרי, ואני יכולה להעיד כי ההשפעות המנוגדות לחלוטין האלה פעלו עליי באופן אישי.

עוד מילדותי דמה סבי בעיניי למלאך, אשר קדושה אופפת אותו. הוא שהה זמן רב בחדר עבודתו המלא ספרים לכל אורך קירותיו הגבוהים, כשהוא עסוק בכתיבה ובלימוד. נראה היה כשייך לעולם רוחני, שאם אתה חוצה את סף דלת חדר עבודתו גם אתה כבר חש כמנוער מן העולם החיצוני הטבעי. אף שתמיד קיבל את פנינו במאור פנים ובנועם, ומעולם לא נתן לנו תחושה שאנו מטרידים אותו מעבודתו, הרגש העיקרי שמילא אותי ביחס אליו היה יראה; לא במובן של פחד, אלא של יראת קודש. בקרבתו חשתי כאילו אני נמצאת במקום קדוש; מול ארון קודש. תמיד היססתי וחשבתי על מוצא פי בנוכחותו, ודמותו השרתה עליי תחושה של משהו בלתי מושג, וקבעה עבורי רף שנראה כי לעולם לא אצליח לעבור.

דמות סבתי, אמנם, לא יצרה ריחוק בעיניי. מתוך עיסוקה המתמיד בכל קשת גוני הציבור השרתה תחושה של פעלתנות קדחתנית סוחפת, ותמיד שיתפה אותנו, כמו את כל הסובבים אותה, בפעילותה הענפה, תוך שהיא מבקשת פעם דבר זה ופעם דבר אחר כפי כוחנו, כישורינו ויכולותינו. ודאי ששיתוף זה תרם רבות לתחושת קרבה. אולם, עם השנים, כאשר התבגרתי והתחלתי לתפוס את היקף פעילותה בכל שעות היום והלילה, את עוצמתה ואת המסירות וההקרבה שנדרשה לה, התמלאתי פליאה ותדהמה מאישיותה ויכולותיה, ובד בבד חשתי בדלות יכולותיי והישגיי שלי לעומתה.

כיצד מחנכים לאורה של דמות מופת? זו שאלה שבהחלט יש לתת עליה את הדעת. התוויית הדרך והעיקרון המנחה בוודאי קודמת לכל פעולה, והיא צריכה להיות מונעת מתוך הבנה ברורה של מטרה ראויה, ועם זאת בת-השגה ומציאותית.

נדמה לי, כי הבנת המושג "מופת" היא הבסיס שיוביל אותנו נכוחה בבואנו להתוות את העיקרון המנחה הראוי בטיפול זהות לאורה של דמות מופת כלשהי, ובפרט לאור דמויותיהם של הרב יוסף והרבנית ברכה קאפח זצ"ל. מילון "אבן שושן" מציין שלוש משמעויות למילה זו: המשמעות הראשונה היא פלא, נס, מעשה שלא כדרך הטבע; משמעות אחרת שהוא מציין היא דוגמה, משל; המשמעות השלישית המובאת במילון הנה מופת במובן של ראייה, הוכחה.

למעשה, שלוש משמעויות אלו חוברות יחד כשאנו מדברים על דמות מופת חינוכית לטיפול זהותם של התלמידים. בלא ספק, אין אנו בוחרים דמות מופת אלא אם יש בה משהו מן הנשגב והנפלא, היוצא מגדר הרגיל, בהתאם לגישת חז"ל: "אם דומה הרב למלאך ה' יבקשו תורה מפיהו, ואם לאו - אל יבקשו תורה מפיהו" (תלמוד בבלי, מועד קטן יז.). יחד עם זאת, הבחירה בדמות המופת אינה לצורכי הערצה גרידא, אלא באה מתוך מטרה מעשית וחינוכית. אנו מבקשים ללמוד מן הדמות וללכת בדרכיה. לכן, שתי המשמעויות הנוספות במילה "מופת" הן חלק בלתי נפרד מהבנתנו את המושג "דמות מופת". אנו מבקשים שהיא תהיה עבורנו מודל לחיקוי, ובה בעת עידוד והוכחה שהנפלא והמרום אכן אפשרי בתוך מציאות חיינו.

שלוש המשמעויות השונות הללו של המושג "מופת" אף מצביעות על הקשיים והמהמורות שאנו עלולים להיתקל בהם בניסיון לחנך לאורה של דמות מופת. מצד אחד, אם נדגיש את הנשגב שבה, נמצא את עצמנו אמנם מפארים ומשבחים דמות זו וקושרים לה כתרים מוצדקים, אולם בעת ובעונה אחת גם מרחיקים אותה מן האנושי ומן האדם המבקש

תחושה זו התבטאה היטב בשיר שכתבתי, אשר הופיע בספר שירי "זכות השתיקה", שיצא בהוצאת "עקד" בשנת 2002:

עֲמָקִים שְׁרָשִׁי
רַק דָּלָה צְמַרְתָּם
וְצִלָּה בְּכָל רוּחַ
עַל קֶרֶקַע חֲשׂוּפָה
שְׁשֻׁלְמַת הַמֶּלֶט אֵינָה -
וְלֹא תוּכַל
לְכַסּוֹת אֶת כְּלִמָּתָהּ
בְּאֵין מִים.

לאחר פטירתו של סבי בשנת תש"ס, חלה בהדרגה תמורה משמעותית בצורה שחשתי, תפסתי והבנתי את דמויותיהם של סבי וסבתי, בזכות כתיבת המונוגרפיה "הולך תמים" שעסקה במורשתו, חייו ופועלו. שנתיים של איסוף, לימוד, מחקר ועיון קדמו לכתיבת הספר, ולאחריו באה חצי שנה של כתיבה מאומצת, זאת במקביל לראיונות עם בני משפחתי הקרובים של הרב ואנשים נוספים. בהתחקות אחר פרטי הביוגרפיה של סבי וסבתי השתדלתי להבין את המכלול, ומתוך כך עסקתי, בין השאר, גם בתהליכים ההיסטוריים והחברתיים שעברו על קהילתם בתימן. תוך כדי תהליך החיפוש הסקתי שהדבר היה אכן הכרחי לשם קבלת תמונה רחבה ומדויקת יותר של המציאות והנסיבות שבהן חיו ופעלו. בחודש שבט תשס"ג הוצאתי מתחת ידי את טיוטת הספר לביקורת; תחילה של בני המשפחה ולאחר מכן של איש אקדמיה וכן של רב ותלמיד חכם. מאז ועד שיצא הספר לאור בחודש תמוז, לקראת יום השנה השלישי לפטירתו של סבי זצ"ל, לא פסקתי מלשפר, לשפץ, להוסיף ולתקן מתוך התייחסות להערותיהם והארותיהם של הקוראים השונים.

זו הייתה חוויה מכוננת עבורי. סבי וסבתי לא איבדו מאום מהשגב שבדמותם בתהליך שעברתי. ההפך הוא הנכון, למדתי עוד יותר להוקיר את פלא פועלם על רקע נסיבות חייהם, אולם בד בבד גם התקרבתי אל דמותם באופן שונה לחלוטין. הייתי מעורבת רגשית בצומתי חייהם, בהחלטותיהם ובמעשיהם, ואני מעזה לומר אף בתחושותיהם, והם היו בעיניי אנושיים ונפלאים בו-זמנית, ועל כן מלמדי לקח ומורי דרך מאין כמותם. כבר לא

חשתי כמי שצופה מלמטה בהתרחשות נשגבה אך מרוחקת ממני, אלא כמספר-קורא הצועד יחד עם גיבוריו בכל אשר הם פונים, והם לוכדים את הגיגיו, דמיונו ותחושותיו ומהווים לו השראה במציאות חייו. בעיניי, התוצאה המעשית הישירה של השפעה זו הייתה החלטתי לשוב ללימודים, אף שכבר הייתי אם לילדים קטנים ולא ראיתי כיצד יהיה הדבר אפשרי. העבודה על המונוגרפיה שימשה מנוף להתקדמותי בתחום זה, וכך השלמתי את לימודי לתואר שלישי במדעי המחשב, ולאחר מכן המשכתי להשתלמות בתר-דוקטורט, עד הפרופסורה.

מתוך החוויה האישית שלי אני טוענת כי סיפורי נפלאותיהם של צדיקים המנותקים מהראייה הביוגרפית הכוללת של הדמות ומהתקרבות אישית אל חייה, ילדותה, אופן התבגרותה וגידולה עלולים ליצור השפעה הפוכה מהמצופה ולא לשרת את המטרה החינוכית שלהם. באותה מידה, אי-הצגה של הנפלא, יוצא הדופן והמרום שבדמות המופת כערכה האמתית עלולה ליצור הנמכה שלה ולהסיט את הזרקור מהמטרה החינוכית של עידוד ללכת בדרכה. אין לטעות לא בדרך הראשונה וגם לא בדרך השנייה.

אינני באה לטעון כי אי אפשר לחנך על פי דמות מופת בדרך קצרה מזו שעברתי אני. בהחלט לא הכרחי תהליך של שנים מספר דווקא. אני מבקשת לשים דגש על אופי התהליך החינוכי ולא על אורכו. בין שמדובר בהרצאה של שעה או בפעילות חינוכית ארוכת טווח, חשוב שלא תהיה חד-ממדית, שלא תחטא בראייה שטחית פלקטית החשופה שבעתיים לסכנות שמניתי לעיל.

קוצר היריעה מחייב התמקדות, והבחירה במה להתמקד ומה להאיר היא במדרגת חשיבות עליונה. יתרה מזו, כפי שטרחתי להבהיר, אופן ההתמקדות קריטי בעיניי להשגת המטרה. רבות נתתי דעתי על כך בבואי לכתוב מאמר זה, שבו נתבקשתי לדון בטיפוח זהות ציונית-דתית לאור דמויות המופת של סבי וסבתי. לנגד עיני עמדה אמרת חז"ל:

"תפסת מרובה - לא תפסת". על כן אני מבקשת להאיר עיקרון יסודי אחד בלבד, שהוא אבן בניין למכלול עקרונות בזהות הציונית-דתית, ולנסות להבין את הדרך שבה סבי וסבתי מדגימים אותו.

אם עליי להעמיד "את כל התורה על רגל אחת", הרי שאני בוחרת להדגיש את המסר האחדותי של דמויותיהם. אין הכוונה לעיקרון של שוויוניות מדומה. ההפך הוא הנכון. סבי וסבתי

מהווים מופת של בית אחד שהכיל ניגודי אופי, עיסוקים והרגלי חיים, מעגלים חברתיים ועוד. אולם ביתם נשא באופן הרמוני את מורכבות יושביו ואת שונותם, מתוך שיתוף פעולה, כבוד והערכה הדדיים.

עיקרון האחדות עומד בבסיסה הרעיוני של הציונות הדתית, שחרתה על דגלה את השילוב והשותפות בערכים כדרך חיים: תורה עם דרך ארץ, ארץ ישראל ועם ישראל, לימוד בישיבה ושירות צבאי, אמונה ומדע, הלכה ויצירה, מסורת וחדוש ועוד. כל זאת מתוך הבנה של מורכבות המציאות ועומקה של תורת ישראל, המדריכה את האדם בפעולתו בתוך מציאות זו. הציונות הדתית לא הזניחה את העשייה בשום תחום והיא מחנכת את בניה ברוח מאמר חז"ל: "לא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בין חורין להיבטל ממנה".

בית הרב והרבנית קאפח מהווה מופת שאין כדוגמתו לאחדות שכל הפנים השונות האלה מצויות בה. סבי עסק כל ימיו בתורה, אך מעולם לא ראה עצמו חופשי מעול הפרנסה ולא הסכים להיות נטל על איש; הוא העריך את השירות הצבאי ובניו וכל נכדיו שירתו בצבא, ויחד עם זאת, תמך בלומדי תורה שמשקיעים את זמנם בישיבה. היה בביתם שילוב מופלא של עולמה של תורה בצד עולם המעשה. אמנם מקובל לתפוס את סבי כמייצג את עולמה של תורה בשילוב זה ואת סבתי כמייצגת את עולם המעשה, אולם השילוב התקיים גם בכל אחד מהם בנפרד. סבי היה מעורב מאוד בעולם המעשה, ואף סבתי הקדישה זמן ללימוד תורה בקביעות, בקנאות ובהתמדה מפליאה. לא זו בלבד, אלא שגם את הדרך לרכישת הידע עשתה בעצמה. פן נוסף של רוח בצד המעש באישיותה של סבתי היה הדאגה גם לרוממות הרוח של הנתמכים על ידיה באזון קשבת, בעצה, בהשבת הרוח ובשמחה.

שניהם היו עבורנו מופת של אמונה צרופה בהשגחתו של הקב"ה, כל אחד בדרכו הוא. סבי באמונתו השכלתנית והרציונלית, ומנגד סבתי, עם התפילות שבקעו מעומק הלב, והשגחה פרטית גלויה, ממש מעשי נסים, שליוו את מציאות חייה בכל יום. הם עודדו מאוד להשכלה והעריכו את העמל לרכישתה, ועל כן שמחו מאוד לשמוע על נכדים שממשיכים ללימוד מדעים ברמה אקדמית. יתרה מזו, סבי אף סבר שלימוד מדעים הוא יסוד הכרחי בלימוד תורה. שניהם היו גם אנשי אמונה ויצירה בעלי טביעת עין אסתטית. סבי עסק בחלק מתקופות חייו באמנות הצורפות המשפחתית והותיר גם עבודות יפהפיות וייחודיות, וסבתי עסקה ברקמה אמנותית, שאף הפכה בתקופה מסוימת לעסק מצליח. מתוך הכרה בחשיבות הדבר, שניהם השקיעו מזמנם בשימור מסורת תימן, אם בהלכה, אם במנהג ואם

בפולקלור, תוך כדי קשב למודרנה, לעתים באופן מפתיע ברעננותו.

האחדות בין סבי וסבתי ושותפות הדרך שלהם התקיימה לא מתוך הפרדה וחלוקת משימות טוטלית והרמטית, אלא מתוך הדדיות של השראה והשפעה. כך למשל, כפי שהזכרתי, סבתי לא ראתה עצמה פטורה מלימוד תורה בשל גדלותו של בעלה הרב, ותמיד השתדלה לקרוא וללמוד בעצמה ולא רק ליהנות מזיו תורתו. באופן דומה, גם סבי לא ראה עצמו פטור מעיסוק בצדקה בעקבות מסירותה של אשתו הרבנית לעניין, ועסק אף הוא במתן בסתר. שילוב באופן שמקובל להבין את דרכם של יששכר וזבולון, כלומר, חלוקת תפקידים שבה האחד עוסק בתורה והאחר מפרנס, לא היה אופייני לביתם, כפי שאינו הדרך הציבורית שבה דוגלת הציונות הדתית ככלל.

למרות האמור לעיל, ברור שמי שמנסה לאחוז בחבל בשני קצותיו לא יוכל להצליח במשימתו. אי אפשר להגיע לרמות גבוהות של הישגים ועשייה בתחום כלשהו בלי להתמקד ולהתמסר לעשייה באותו התחום. כיצד ניתן, אם כן, לגשר בין המציאות בתחום נבחר לבין האופק הרחב של תחומי העשייה? גם כאן משמש ביתם של הרב והרבנית קאפח מופת ומורה דרך. סבי וסבתי מדגימים כמה תכונות חשובות ששימשו מפתח להישגיהם. מידת הענווה היא מפתח בסיסי המאפשר לאדם הכרה אמיתית בייחודו ובייעודו האישי, שהיא הבסיס לחיים של מסירות, שליחות ונכונות - תכונות שבלעדיהן אי אפשר להגיע למציאות ולהישגים ברמות גבוהות. הלל הזקן היה אומר: "במקום שאין אנשים - השתדל להיות איש", ובתולדות חייהם של סבי וסבתי ניתן לזהות די בבירור את נקודות הזמן שבהן כל אחד מהם גיבש את תפיסתו על שליחות חייו. אצל סבי התהליך החל בשלב מוקדם ביותר, והוא מעיד על עצמו שכבר בילדותו, בשבתו ללמוד לפני סבו עוד בטרם היה בגיל בר מצווה, נתן דעתו על הצרכים בנוגע לההדרת כתיב יד, ואף החל לגבש את תכנית עבודתו. סבתי העידה אף היא על השלב שבו החליטה להתמסר כליל לעבודת החסד, כאשר נקרתה בפניה הזדמנות לסייע לאישה שסבלה חרפת רעב.

הענווה מאפשרת לאדם לאמץ את כוחותיו אפילו עד קצה גבול היכולת, אבל בלי לעבוד אותו. כמו כן, היא מעניקה את השלווה הפנימית ההכרחית לעמידה על עקרונות, ואת החופש לסלול נתיבים חדשים ולהתוות דרך באופן עצמאי. כך גם יעץ סבי לאחד מתלמידיו שבא לשתפו בלבטיו לפני הגיוס לצבא. התלמיד סיפר שסבי, בשקט אופייני ובקיצור רב, ענה לו במלים: "פלס לך דרך", ומילים אלה הפכו אחר כך למוטו מנחה עבורו. עם זאת,

מלבד מידת הענווה, מלמדים אותנו סבי וסבתי תכונות חשובות נוספות, כמו התמדה פנומנלית, אוטודידקטיות, היכולת לסמן מטרה ולחתור לעברה. בצד אלה הם מדגימים גם מופת אישיותי של מתינות, סובלנות, זמינות לכל אדם ואהבת השלום.

איש אינו נולד בגדולתו, אלא מוסיף והולך, ומעשיו מביאים אותו לכך. בסופו של דבר, ההתחזקות אחר חייהם ומעשיהם של סבי וסבתי הביאה אותי להבנה כי גדולתם החלה בהכרה בשליחות שהם יכולים למלא בעולמו של הקדוש ברוך הוא, והמשיכה דרך התמסרות ללא גבול לשליחות זו. לא כל אדם המכיר בייעודו ובשליחותו מוכן למסירות הנפש שלהם, ומובן שמסירות זו הפכה אותם למעין מלאכי עליון הראויים שנבקש תורה מפיהם.

כדי לטפח את התלמידים ואת זהותם בתוך הפסיפס הכולל של עם ישראל ולעודד את תרומתם וחלקה של הציונות הדתית בחברה, חשוב מאוד בעיניי לשתף אותם בסיפורם ועדותם של סבי וסבתי על האופן שבו למדו להכיר את ייעודם ושליחותם, כל אחד בנפרד וגם כזוג שהפך להיות מופת של בית ייחודי. בייחוד חשוב לחשוף אותם לאחדות ולהרמוניה הקיימת בתוך ריבוי הפנים שהכיל ביתם. ריבוי הפנים הזה יאפשר לכל תלמיד למצוא את הפן שהוא מזדהה עמו ורואה בו תמונת ראי של משהו מתוך עצמו. כך ניתן ליצור את החיבור ההכרחי בין אישיותו של התלמיד, נסיבות חייו ושאיפותיו, לבין דמויות המופת של הרב והרבנית קאפח. החיבור שייווצר בלימוד כזה יוכל לשמש פתח ומנוף לתלמידים בהבנה של עצמם, של יכולותיהם ושל האופן שבו הם יכולים לתרום לחברה.

שלמה המלך יעץ בספר משלי: "חנוך לנער על פי דרכו". הרב קוק זצ"ל כתב: "האדם כמו שהוא נולד בטבעו הפרוע, 'עיר פרא אדם יולד', צריך הוא להכשר ותיקון בנטייתו והדרכתו. אמנם ההכשר והתיקון צריך להיות לא להדריכו ההיפוך ממה שהוא עליו מוטבע, כי בזה לא יצליח, כי אם לחקור בחכמה את המטרה השכלית של הנטיות הטבעיות שבו, ולהעמידן במערכת הנהגתן, לא על פי פראותן הטבעית, כי אם על פי המטרה של החכמה והצדק שלמענם נוצרו [...] על כן, רק אז יתמלאו הנטיות בצביון האנושי, כשהיו שתולות על פי דרכי הצדק האלקי והיושר התוריי" (עין איה ברכות פ"ב צח).

הבה נשכיל לחנך בדרך נבונה, החפה ממעקשים על סוגיהם השונים, לאור דמויות המופת של הרב והרבנית קאפח, המהוות הזדמנות פז של "חנוך לנער על פי דרכו" ברוח דברי הרב קוק, ומאפשרות לטפח זהות דתית, ציונית, ישראלית ואנושית רבת אנפין ומלאת עוצמה.

הרב יוסף קאפח זצ"ל

פוסק, מנהיג, דיין, מורה דרך, מתרגם כתבי הרמב"ם,
מומחה בין-לאומי לכתבי יד, איש תורה

מפמ"ר להוראת תלמוד ותושבע"פ

הרב ד"ר יהודה זולדן

מפקח ארצי על רבני בתי הספר

הרב חיים ענזי

רב העיר קריית אוננו, חבר מועצת הרבנות הראשית לישראל, יו"ר "הליכות עם ישראל" ונשיא מכון מש"ה

הרב רצון ערוסי

מנהל מכון מש"ה ותלמידו של הרב קאפח

יוסי פרחי

ראש ישיבת ההסדר ברכת-משה, מעלה אדומים

הרב פרופ' נחום אליעזר רבינוביץ'

מפמ"ר מחשבת ישראל

הרב ד"ר יוחאי רודיק

לימודי "חול" ומקצוע ולימוד תורה לנשים במשנת הרב יוסף קאפח

הרב ד"ר יהודה זולדן, מפמ"ר להוראת תלמוד ותושבע"פ

מבוא

הרב יוסף קאפח עסק רבות בכתבי גאונים וראשונים. רב סעדיה גאון, הרמב"ם (הרב משה בן מימון), רבי יהודה הלוי ועוד. הוא תרגם את כתביהם לעברית על בסיס כתבי יד שהיו בפניו, וכתב פירוש מקיף על כל "משנה תורה לרמב"ם", המבוסס על אסיפה של מגוון פירושים על הרמב"ם עם תוספות והערות משלו. הרב קאפח היה חדשן ומקורי. הוא היה דיין בבית הדין הרבני הגדול במשך שנים רבות, וכן חבר מועצת הרבנות הראשית לישראל. הרב יוסף קאפח מיעט לפרסם מאמרים שעסקו בשאלות הזמן והתקופה, אך במעט שפרסם ניכרת התייחסותו וחשיבתו הייחודית. דברי הרמב"ם בכתביו השונים, והמסורת הפרשנית שהייתה לר"י קאפח בהבנת דברי הרמב"ם, הם הבסיס לעיון בכל שאלה ועניין שעלו על הפרק. בדברינו נעסוק בתכנם של שני מאמרים שפרסם הרב יוסף קאפח בענייני חינוך.¹

א. לימודי "חול" במשנת הרמב"ם

כותרת זו מקורה בכותרת מאמר שכתב הרב יוסף קאפח: "לימוד 'חול' במשנת הרמב"ם". המסר המרכזי במאמרו הוא שעל פי דעת הרמב"ם אי אפשר להגיע לידיעה והבנה במושכלות אלוקיות ללא מדעים מכשירים, וללא מדעים מובילים. טענתו היא שעל פי הרמב"ם ידיעת ה' היא מצווה מן התורה, ויישומה הוא דרך התבוננות מחקרית ומעמיקה בטבע. כך סיים הרמב"ם את הלכות תשובה (י, ו):

דבר ידוע וברור שאין אהבת הקדוש ברוך הוא נקשרת בלבו של אדם עד שישגה [יתעמק] בה תמיד כראוי ויעזוב כל מה שבעולם חוץ ממנה, כמו שצוה ואמר "בכל לבבך ובכל נפשך". אינו אוהב הקדוש ברוך הוא אלא

¹ "לימוד 'חול' במשנת הרמב"ם" תחומין ב (תשמ"א), עמ' 251-242; "חינוך הבת ללמוד תורה, למוסר ולעזרה לזולת", האשה וחינוכה, הוצאת אולפנת בנ"ע 'אמנה' כפר סבא, תש"ס, עמ' 37-31.

בדעת שידעהו, ועל פי הדעה תהיה האהבה אם מעט מעט ואם הרבה הרבה, לפיכך צריך האדם ליחד עצמו להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות המודיעים לו את קונו כפי כח שיש באדם להבין ולהשיג.

הר"י קאפח עיגן וביסס את אמירתו על מעט מדברי הרמב"ם בפירושו המשנה, בחיבורו "היד" החזקה" ובאגרותיו, ובעיקר על דברי הרמב"ם ב"מורה הנבוכים". כך למשל כתב הרמב"ם בספר "מורה הנבוכים":

ואין דרך להשיגו אלא על ידי מעשיו, והם המורים על מציאותו. ועל מה שצריך לסבור בו, [...] ולכן חובה בהחלט להתבונן בכל המציאות כפי שהיא, כדי שנקח מכל דבר ודבר הקדמות נכונות שיועילו לנו במחקרים האלוקיים. יש הקדמות הנלקחות מטבע המספרים [מתמטיקה] ומסגולות התבניות ההנדסיות [גיאומטריה] [...] עניני התכונה הגלגלית [אסטרונומיה] ומדעי הטבע [פיזיקה, בוטניקה, זואולוגיה], איני חושב שיהיה לך ספק שהם ענינים הכרחיים להכרת יחס העולם להנהגת ה'.

(מורה הנבוכים חלק א, פרק לד)

המדעים המכשירים והמובילים לידיעת ה' הם: לוגיקה, אסטרונומיה, מתמטיקה, מדעי הטבע, ועליהם יש להוסיף תחומים נוספים, כמו למשל רפואה:

למלאכת הרפואה ענין רב מאד במעלות ובידיעת ה' ובהשגת האושר האמתי, ויהיה לימודה והתעסקות בה עבודה מן הגדולות שבעבודות.

(הקדמת הרמב"ם לפרקי אבות, פרק חמישי)

הר"י קאפח הסיק מהמקורות הללו וממקורות נוספים כך:

הרי הרמב"ם סבור כי מצווה מן התורה ללמוד את המדעים הללו אשר משום מה קוראים אותם "לימודי חול". [...] אם אדם לומד אותם כדי להגיע דרכם אל המושכלות ואל ידיעת ה' שהוא יסוד היסודות ועמוד החכמות, ואשר אי אפשר להגיע לאותה ידיעה בלעדיותם, הרי הם קדש מקודש.

(תחומין, שם עמ' 248-249)

לא רק ב"מורה הנבוכים" כתב הרמב"ם כך, אלא גם ב"משנה תורה" בולטת עמדתו הייחודית בעניין, כפי שמשתקף, בין היתר, מהנחיותיו לבחירת דיינים.

בספר דברים משה רבנו מתאר כיצד פנה לעם בבקשה לבחור את השופטים והדיינים:

[...] הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים לשבטיכם ואשימם בראשיכם. ותענו אותי ותאמרו טוב הדבר אשר דברת לעשות. ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וידועים ואתן אתם ראשים עליכם שרי אלפים ושרי מאות ושרי חמישים ושרי עשרת ושוטרים לשבטיכם.

(דברים א, יג-טו)

משה רבנו הצביע על כך שחשוב שהדיינים יהיו חכמים - בתורה, ונבונים - מבנים דבר מתוך דבר (רש"י שם). הרמב"ם פירש את תכונת ה"נבונים" באופן אחר:

אין מעמידין בסנהדרין בין בגדולה בין בקטנה אלא אנשים חכמים ונבונים, מופלאין בחכמת התורה בעלי דעה מרובה, וידועים קצת משאר חכמות, כגון: רפואות, וחשבון תקופות ומזלות, ואצטגנינות, ודרכי המעוננים והקוסמים והמכשפים, והבלי עבודה זרה וכיוצא באלו כדי שיהיו יודעים לדון אותם.

(הל' סנהדרין ב, א)

החידוש בדבריו הוא שדרישה זו כלולה בדברי משה על היות הדיינים נבונים.² וכך כתב:

בית דין של שלשה, אף על פי שאין מדקדקין בהם בכל אלו הדברים, צריך שיהא בכל אחד מהן שבעה דברים. ואלו הן: חכמה, ויראה, וענוה, ושנאת ממון, ואהבת האמת, ואהבת הבריות להם, ובעלי שם טוב. וכל אלו הדברים מפורשין הן בתורה. הרי הוא אומר: "אנשים חכמים ונבונים" הרי בעלי חכמה אמור, "וידועים לשבטיכם" אלו שרוח הבריות נוחה מהן [...].

(שם הלכה ז)

² הרמב"ם במשנה תורה (הל' קידוש החודש יא, ד) כתב גם כן שהידועות הקשורות לסוד העיבור הן בידי הנבונים: "[...] סוד העיבור שהיו החכמים הגדולים יודעים אותו ואינן מוסרין אותו לכל אדם אלא לסמוכים נבונים". גם את העדים שהעידו על החודש הגדיר הרמב"ם כנבונים: "ואם עמדו העדים בעדותן ונמצאת מכוונת והרי העדים אנשים ידועים ונבונים ונחקרה העדות כראוי, מקדשין אותו וחוזרין ומונין לאותו החדש מיום שלשים הואיל ונראה הירח בלילו" (הל' קידוש החודש ג, טז). על שבט יששכר נאמר: "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים" (דברי הימים א יב, לג) - "ר' יוסי אומר: לעיבורים, לדעת מה יעשה ישראל באיזה יום יעשו מועדים" (במדבר רבה יג, טו). הרמב"ם (הל' קידוש החודש יז, כד) כתב ש"הספרים שחברו חכמי ישראל שהיו בימי הנביאים מבני יששכר לא הגיעו אלינו". הבינה בהקשר זה קשורה לידיעות בענייני העיבור.

הרמב"ם הציג רשימה מדגמית, ואין גבול ברור או רשימה סגורה ומוגדרת מה על חברי סנהדרין לדעת. הכיוון הוא ידע בסיסי בתחומים רבים ככל האפשר: "יודעים קצת משאר חכמות, כגון [...] וכיוצא באלו".

הרמב"ם כתב עוד שהידועות הכלליות הללו נחוצות "כדי שיהיו יודעים לדון אותם". פרשני הרמב"ם, כל אחד כדרכו, הסבירו מה הצורך בידיעות בתחומים שציין הרמב"ם. למשל:

רפואות - "לדעת הדברים המרפאים בטבע שנתנה השבת לדחות בשבילם, אבל לא בדברים המרפאים בסגולה. ולדעת מי שהשקה את חברו סם מן הסמים ומת, אם ראוי אותו הסם להמית או לא, וכיוצא בזה" (רדב"ז); "דגם רפואות הוא צורך תורתנו הקדושה, דיני פיקוח נפש להורות לענין מלאכה בשבת ויום הכיפורים ואכילה ביום הכיפורים" (מרכבת המשנה); "איזה תינוק אין מלין אותו עד שיבריא; המכה את חברו ומת צריך לדעת לאמוד אם היתה במכה כדי להמית, או לאמוד כמה מלקות יכול לקבל מי שנתחייב במלקות" (יד פשוטה).

חשבון - "חשבונות וגמטראות צריך לענין מדידת המקוה לידע אם הוא כשיעור, ולידע אם יש פותח טפח לענין טומאת המת, וכן לענין נטע בכרם, וריבוע התחומין וכיוצא בזה" (מרכבת המשנה). הר"י קאפח (שם) הוסיף על פירוש זה את דברי הרמב"ם בספר המצוות (לא תעשה רעא), שלא לעשות עוול, שיש להיזהר במדידת קרקעות "וכפי שמחייבים הוכחות הנדסיות בדיוק המדידות וידיעת הדרכים הנכונים בהם, ואל ינהג בכך בדרכים השערתיים שאין בהן אמת כדרך שעושים רוב הפקידים".

תקופות ומזלות - שידעו לעבר שנים וחודשים (כסף משנה).

הבלי עבודה זרה - "צריכין בית דין לידע דרכי העבודות שאין סוקלין עובד כוכבים עד שידעו שזו היא דרך עבודתו" (רמב"ם הל' עבודה זרה ג, ב).

שפות - לדברי הרמב"ם הכוונה היא שחברי הסנהדרין "ידעו ברוב הלשונות" (הל'

סנהדרין ב, ו). הרב יוסף קארו, ה'כסף משנה' שם הסביר: "משום דדבר

זר הוא להמציא מי שידע בכל שבעים לשון, ואם לא נמצא כזה, אין

זה מעכב". אין גם חובה שכל חבר מהסנהדרין ידע את כל השפות

המדוברות, ומספיק ששניים מהם ידעו (סנהדרין יז ע"ב וברש"י).

יש צורך שהסנהדרין בכללותה תכיר את השפות המדוברות.

מכאן שהתפילה והכיסופים לחידוש שופטינו כבראשונה דורשת מאתנו גם להכשיר תלמידי חכמים שיהיו ראויים להיות חברי סנהדרין. כאלה שהם בקיאים גדולים מאוד בחכמת התורה, וגם מעט בחכמות אחרות. אך לא רק על מנת להיות חבר בסנהדרין לעתיד לבוא.

גם כיום, כדי לפסוק בשאלות עקרוניות וכבדות משקל נדרש ידע בסיסי רחב בתחומים רבים על מנת לדעת להורות הלכה: ברפואה, בטכנולוגיה, בתחומי מדעים שונים, בכלכלה, בחקלאות, בענייני חברה ורווחה, בנושאי חינוך, ובעצם בכל תחומי החיים. כאמור, אין מצופה שכל רב ופוסק יהיו בעלי תארים אקדמיים מתקדמים בתחומי חיים אלה המעידים על לימודים והתמחות בנושא, אך בהחלט נדרש ידע בסיסי וכלים לקלוט את הידע הרלוונטי על מנת להביע עמדה הלכתית בדילמה או בשאלה שנשאלת, ואף להוביל עמדה הלכתית. לדוגמאות שכתב הרמב"ם על הידע הנדרש מחברי הסנהדרין יש משמעות מכרעת בימינו, ובעיקר לתוספת: "[...] וכיצא באלו כדי שיהיו יודעים לדון אותם".

אכן, כיום יש רבנים ופוסקים שמתמחים בתחומים מסוימים שרבים נצרכים להם, כמו למשל בענייני רפואה, כימיה של מזון - כשרות, טכנולוגיה, כלכלה, ביטחון ועוד. התחושה היא שבדרך כלל סומכים על אותם בודדים שלמדו תורה במשך שנים רבות, ובשלב מסוים הם גם למדו מקצוע, או שהם רכשו ידיעות נצרכות בכוחות עצמם ובצורה לא מסודרת, ומעצמם יצרו את השילוב הראוי והנדרש שבין הקודש והחול. לא קיימת בדרך כלל הכשרה ברורה ומסודרת, שמלווה וממשיכה ומפתחת אצל אותם בעלי כישורים, שמסוגלים להכיל בתוכם את החיבור המיוחד שבין לימודי קודש ולימודי חול, את החיבור האמתי המרום שבין הקודש והחול, ומתוך כך גם להכשיר את אותם הראויים והמתאימים להיות תלמידי חכמים גדולים כמו אלו הצפויים לשבת בסנהדרין. אולם הצורך ללמוד לימודי חול ברמה בסיסית בתחומים שונים הוא חלק מהותי ומשמעותי בהכשרה ובעיצוב של תלמיד חכם.

ב. לימוד אומנות

לימודי חול נדרשים גם לשם רכישת מקצוע. הידע הקיים כיום בכל תחום מקצועי הוא עצום ורב, ועל מנת להצליח יש ללמוד רבות. היכולת לקלוט מידע מכל העולם היא משוכללת ומפותחת מאוד, והיא מסייעת מאוד להתפתח ולהתקדם בכל התחומים שצוינו לעיל: ברפואה, בטכנולוגיה, בתחומי מדע שונים, בכלכלה, בחקלאות, בענייני חברה ורווחה,

בנושאי חינוך ובכל תחומי החיים. בסוף מאמרו של הרב קאפח הזכיר הרב את הערך שיש בלימוד אותם תחומי מקצוע וחיים גם לצורכי פרנסה, וזו לשונו:

גם כאשר אדם לומד אותם המקצועות על מנת להתפרנס מהן, אם בהוראתן או בכל דרך אחרת, עדין קדש הם.

הוא ציין את דברי המדרש:

"ראה חיים עם אשה אשר אהבת" (קהלת ט, ט). אמר רבי משום עדה קדושה: קנה לך אומנות עם התורה. מה טעמא? "ראה חיים עם אשה". למה הוא קורא אותן עדה קדושה? ששם היה רבי יוסי בן משולם ורבי שמעון בן מנסיא, שהיו משלשין את היום: שליש לתורה, שליש לתפילה, שליש למלאכה. ויש אומרים שהיו יגעין בתורה בימות החורף ובמלאכה בימות הקיץ. רבי יצחק בן אלעזר היה קורא לרבי יהושע בריה דרבי טימי ורבי בורקי עדה קדושה, שהיו משלשין את היום שליש לתורה, שליש לתפילה, שליש למלאכה.

(קהלת דבתי פרשה ט, פסקה ז)

וסיים את דבריו:

והדברים ברורים, כי רק קדש מביא קדושה, ושאינו קדש אינו מביא קדושה, וכל שכן שאין חול מביא קדושה.³

(תחומין, לעיל הע' ו, עמ' 249-250)

גם בעניין זה ניתן להביא ראיות וביסוסים ממקורות נוספים ברמב"ם לחיזוק ערכו של לימוד מקצוע. כבר במשנה נאמר שאב חייב ללמד את בנו אומנות (משנה קידושין א, ז), כחובה לתת לו את הכלים להתפתח מקצועית בתחום המתאים לו. חובות האב על הבן, ובהן גם החובה ללמדו אומנות, הן חובות מהתורה, כאמור במכילתא:

מן התורה חייב אדם למול את בנו ולפדותו וללמדו תורה וללמדו אומנות ולהשיאו אשה. ר' עקיבא אומר: אף ללמדו שייט. רבי אומר: אף ישוב מדינה.

(מכילתא דרבי ישמעאל בא, מס' דפסחא פרשה יח)

המקור לכך הוא על פי האמור בתלמוד ירושלמי:

ללמדו אומנות - תני רבי ישמעאל: "ובחרת בחיים" (דברים ל, יט) - זו אומנות.

(ירושלמי קידושין א, ז)

3 תחומין, לעיל הע' ו, עמ' 250-249.

הרמב"ם בפירושו המשנה (קידושין א, ז) כתב באופן כללי שהאב חייב לעשות לבנו את כל המנוי בברייתא. גם בפירושו המשנה (קידושין ד, יג) כותב הרמב"ם: "וחייב אדם ללמד את בנו אומנות נקיה". הרמב"ם לא כתב בצורה ברורה בספרו "היד החזקה" שעל האב ללמד את בנו אומנות,⁴ אולם בפירושו המשנה (שבת כג, ג) כתב הרמב"ם על אודות דיבור בשבת בענייני חול, שמותר בשבת "אם היה בו דבר מצוה שאז יהיה חפצי שמים, כגון לדבר בשדוכי הזוג, וללמד התינוקות חכמה או כתב או מלאכה, כי ההתעסקות בכל אלו מצוה".⁵

עיקרון דומה ניתן לראות בדברי הרמב"ם על היחס ליתום ולאומנה:

חייב אדם להזהר ביתומים ואלמנות מפני שנפשו שפלה למאד ורוחם נמוכה אע"פ שהן בעלי ממון, אפילו אלמנות של מלך ויתומיו מזהרים אנו עליהן, שנאמר: "כל אלמנה ויתום לא תענון" (שמות כב, כא). והיאך נוהגין עמהן? לא ידבר אליהם אלא רכות, ולא ינהוג בהן אלא מנהג כבוד, ולא יכאיב גופם בעבודה ולבם בדברים קשים, ויחוס על ממונם יותר מממון עצמו, כל המקניטן או מכעיסן או הכאיב להן או רדה בהן או אבד ממוןן הרי זה עובר בלא תעשה וכל שכן המכה אותם או המקללן, [...] במה דברים אמורים? בזמן שעינה אותן לצורך עצמו, אבל עינה אותם הרב כדי ללמדן תורה או אומנות או להוליכן בדרך ישרה הרי זה מותר, ואע"פ כן לא ינהוג בהן מנהג כל אדם אלא יעשה להם הפרש וינהלם בנחת וברחמים גדולים וכבוד שנאמר: "כי ה' יריב ריבם" (משלי כב, כג), אחד יתום מאב אחד יתום מאם.

(הל' דעות ו, י)

"כדי ללמדן תורה או אומנות" - מכאן שיש ערך חיובי ללמד יתום או אלמנה אומנות מלבד לימוד תורה, ועל כן אם נהג בהם בקשיחות לצורך כך - הדבר מותר. ה"אור שמח" (על הרמב"ם שם) ציין שהמקור לדברי הרמב"ם בהלכה זו הוא הסוגיה במכות ח ע"ב, הדנה באב שהרג את בנו בשגגה בזמן שלימדו אומנות, ומבארת שהאב פטור מלגלות לעיר מקלט. הר"י קאפח (על הרמב"ם שם), העיר על דברי ה"אור שמח" שאין צורך לדייק את דברי הרמב"ם מהגמרא במכות שם, מפני שהמקור הוא במכילתא דרשב"י: "או יכול אפילו ללמד תורה וללמד אומנות? ת"ל תענה".⁶

לפינו מקורות בדברי הרמב"ם שמהם ניתן להבין שהרמב"ם פסק שאב חייב ללמד את בנו

4 בהשטת הרמב"ם את ההלכה הזאת עסקו: הרב יעקב עטלינגר, שו"ת בנין ציון סי' קכה; הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה חלק א"ח ב סי' קיא. ראו עוד: פרופ' אליאב שוחטמן, "על חובת האב ללמד את בנו אומנות", עיוני הלכה ומשפט, לכבוד פרופ' אהרן קירשנבאום, דיני ישראל כ-כא (תש"ס-תשס"א), עמ' 417-397. חלק ניכר מדבריו הם אי הסכמה להסברו של הרב יצחק אריאלי, עינים למשפט, קידושין כט ע"א, שכתב שהרמב"ם סבר שהוראה זו היא בגדר עצה טובה ולא חיוב ממשי.

5 הרמב"ם פסק כן בהל' שבת כד, ה.

6 לא מצאתי מכילתא זו.

אומנות, אם כי הדברים אינם כתובים במפורש במקום שבו הרמב"ם עוסק בענייני חינוך - בהלכות תלמוד תורה. מכל מקום, נראה שהרמב"ם כתב דברים ברורים בעניין זה כשהוא הודריך והורה את פרטי ההלכות הקשורות לתלמוד תורה:

כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה, ויתפרנס מן הצדקה - הרי זה חלל את השם ובזה את התורה וכבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה. אמרו חכמים: כל הנהנה מדברי תורה נטל חייו מן העולם, ועוד צו וואמרו: אל תעשה עטרה להתגדל בהן ולא קרדום לחפור בהן, ועוד צו וואמרו: אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה וגוררת עון, וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות.

(הל' תלמוד תורה ג, י)

הרמב"ם כתב להלכה את דברי רבן גמליאל, בנו של רבי יהודה הנשיא, שאמר "וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון" (משנה אבות ב, ב), ובסיום ההלכה הוסיף: "וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות". תוספת זו היא לשונו של הרמב"ם. הרמב"ם (בפירושו המשנה באבות שם) הפנה לדברי ר' יהודה: "אמרו וגוררת עון - כמו שבארו במקום אחר [קידושין כט ע"א], אמרו: 'סופו שהוא מלסטם את הבריות'". אם כן, על האב ללמד את בנו תורה (כפי שמבואר באריכות בהל' תלמוד תורה בפרק א), ומוסיף הרמב"ם שלא נכון ללמד וללמוד תורה בלי ללמד מלאכה, מאחר שלשיטתו אסור לאדם להתפרנס מלימוד תורה, וממילא חייב שיהיה לו מקצוע כדי שיוכל להתפרנס, שהרי אם לא כן לא תהיה לו ברירה והוא ילסטם את הבריות.⁷ בהלכות הקודמות בהלכות תלמוד תורה פרק ג, ציין הרמב"ם מגבלות בעשיית מלאכה: "עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי" (הל' תלמוד תורה ג, ז), "הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה" (שם ח), ואחר כך הוסיף שלא ניתן ללמוד תורה בלי לעסוק במלאכה, או בלי ללמוד את הפרטים הנדרשים לשם ביצוע אותה מלאכה. כך למשל כתב הרמב"ם בהל' גניבה:

מצות עשה לצדק המאזנים והמשקלות והמדות יפה יפה ולדקדק בחשבונן בשעת עשייתן [...] וכן במדת הקרקע צריך לדקדק בחשבון משיחת הקרקע על פי העיקרים המתבארים בכתבי הגימטריות, שאפילו מלוא אצבע מן הקרקע רואין אותה כאילו היא מלאה כרכום.

(הל' גניבה ח, א)

7 הרמב"ם אסר להתפרנס מצדקה ומלימוד תורה. הר"י קאפח האריך בחריפות להשיב על משיגי הרמב"ם. ראה עוד בספרי: **שבות יהודה וישראל**, "פרנסת תלמידי חכמים מכספי ציבור", עמ' 436-421.

סוחר או איש עסקים חייב ללמוד מתמטיקה וכלכלה על מנת לדעת כיצד להתנהל נכון וביושר. כיום, הרוב מחליטים במה הם מעוניינים לעסוק וממה להתפרנס רק בגיל בוגר יחסית - לאחר סיום השירות הצבאי או לאחר כמה שנות לימוד בשיבה. גם ההחלטה להתמסר ללימוד תורה למשך שנים מספר על מנת לעסוק אחר כך בהרצאת תורה באופנים שונים, היא בדרך כלל החלטה שמתגבשת לאחר לימוד תורה מסיבי במשך תקופה מסוימת, ולא מיד עם תחילת הלימודים במסגרת הישיבתית. אשר על כן יש לאפשר בסיס שממנו יוכל כל אדם בוגר להחליט להיכן הוא פונה. קשה מאוד לקבוע בגיל צעיר במה יעסוק כל אדם ומה יהיה מקצועו. כיום מקובל ללמוד שנים רבות (עד כיתה י"ב), ואחר כך להמשיך ללימודים גבוהים, ורק בשלב זה פונים לעבוד. כפי שכבר הוכח במחקרים רבים, פרנסתם של בעלי השכלה גבוהה, תורנית או כללית, טובה יותר מפרנסתם של אלה שכלל לא רכשו מקצוע במערכות ההשכלה הגבוהה, ועל כן על ההורים לתת את הכלים לכך.

מכאן שאב השולח את בנו ללמוד במסגרת שבה לומדים לימודי קודש וגם רוכשים השכלה כללית ומוציאים תעודת בגרות, כבסיס ראשוני לרכישת מקצוע, מקיים את החובה הבסיסית: "ללמדו תורה וללמדו אומנות". אמנם ניתן ללמוד גם בגיל מבוגר ולהשלים תעודת בגרות באופן עצמאי, אך בכל זאת, אב המכוון לדרך זו נותן את הבסיס שממנו כל בן יחליט לבדו להיכן הוא ממשיך הלאה. תעודת בגרות מאפשרת להתקדם במערכות ההשכלה הגבוהות למי שמעוניין ברכישת מקצוע ואינו רואה את ייעודו בלהיות רב, או בעל תפקיד תורני אחר (דיין, מחנך, מורה וכד').⁸

ג. נשים לומדות תורה שבעל פה - גמרא, פירשנים, הלכה

נושא אחר שעליו כתב הר"י קאפח הוא לימוד תורה לנשים. כיום בנות לומדות תורה שבכתב ותורה שבעל פה בהיקפים גדולים ובעיון רב. בבתי הספר, בתיכונים, באולפנות, במדרשות ובעוד מסגרות רבות ומגוונות. הר"י קאפח נשאל על כך בהקשר לדברי הרמב"ם (הל' תלמוד תורה א, יג):

אשה שלמדה תורה יש לה שכר אבל אינו כשכר האיש, מפני שלא נצטוו, וכל העושה דבר שאינו מצווה עליו לעשותו אין שכרו כשכר

⁸ הרחבה לדברים אלו, ראה במאמרי: "לימודי 'חול' ומקצוע, במשנת הרמב"ם", **מסורה ליוסף** (ספר בנושאי מחשבה והלכה במשנת הרמב"ם והגר"י קאפח זצ"ל), כרך ט (עומד להתפרסם).

המצווה שעשה אלא פחות ממנו. ואף על פי שיש לה שכר צוו חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה, מפני שרוב הנשים אין דעתם מכוונת להתלמד אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן, אמרו חכמים: "כל המלמד את בתו תורה כאילו למדה תפלות". במה דברים אמורים? בתורה שבעל פה אבל תורה שבכתב לא ילמד אותה לכתחלה, ואם למדה אינו כמלמדה תפלות.

דברי הרמב"ם הללו מבוססים על דברי ר' אליעזר במשנה (משנה סוטה ג, ג). לדברי הר"י קאפח לא ברור מדוע הרמב"ם פסק כר' אליעזר ולא כחכמים החולקים עליו, ולדבריו "אין איסור אלא החלק הלימודי שבתורה שבעל פה, כלומר למידת הדינים בשלושה עשרה מידות שהתורה נדרשת בהן [...] אבל אותן שיש להן עיקרים גדולים [...] אין איסור ללמדן". עוד הוסיף הר"י קאפח שהאיסור ללמד תורה מוטל על האב או על כל סמכות אחרת שכופה על הבת ללמוד תורה שבעל פה:

אבל שהיא תלמד מעצמה אין שום איסור או מניעה. [...] האיסור הוא רק על האב ללמד את בתו, ודינו כלשון המשנה: "המלמד את בתו" (משנה סוטה שם), וכך הוא לשון הרמב"ם ויתר הפוסקים שנמשכו אחריו. והבו דלא להוסיף עלה [ואין להוסיף על כך]. והטעם ברור כפי שכתב הרמב"ם: "מפני שרוב הנשים", ואשה החושקת ללמוד שיעור בגמרא, הרי כבר יצאה מכלל הרוב. [...] נערה המתעקשת לשמוע שיעור גמרא שאין לעכב בעדה, ודברים של טעם הם.

במקור נוסף בדברי הרמב"ם נראה שעל האב חל איסור לכפות את בתו ללמוד תורה, אך בת יכולה ללמוד מרצונה את כל מקצועות התורה. כך כתב הרמב"ם בהל' יסודי התורה:

ואני אומר שאין ראוי לטייל בפרדס אלא מי שנתמלא כריסו לחם ובשר, ולחם ובשר הוא לידע האסור והמותר וכיוצא בהם משאר המצוות, ואע"פ שדברים אלו דבר קטן קראו אותן חכמים שהרי אמרו חכמים דבר גדול מעשה מרכבה ודבר קטן הוויות דאביי ורבא, אע"כ ראויין הן להקדימן, שהן מיישבין דעתו של אדם תחלה, ועוד שהם הטובה הגדולה שהשפיע הקב"ה ליישוב העולם הזה כדי לנחול חיי העולם הבא. ואפשר שידעם הכל. קטן וגדול, איש ואשה, בעל לב רחב ובעל לב קצר.⁹

(הל' יסודי התורה ד, יג)

⁹ נראה שמקור דברי הרמב"ם הללו הם במדרש אליהו רבה (איש שלום) פרשה י ד"ה ודבורה אשה נביאה: "מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ, בין גוי ובין ישראל, בין איש ובין אשה, בין עבד בין שפחה, הכל לפי מעשה שעושה, כך רוח הקודש שורה עליו".

היכולת להגיע לנבואה או להישגים רוחניים גבוהים היא רק על ידי שקידה עצומה בלימוד תורה. הכול פתוח בעניין זה וגם נשים יכולות להגיע לכך.

דינים והלכות נצרכות כמו: בשר וחלב, מאכלות אסורות, ענייני משפחה ועוד - ודאי שעל כל בת ללמוד. כך גם במה שקשור ללימוד מחשבת ישראל:

חובה ללמד אותן ולהעלותן בהדרגה לפי גילן ולפי רמת משכלן והשכלתן ולפי היקף הלימודים ההכשרתיים שכבר למד. ובשום אופן אין המורה ממלא תפקידו ויוצא ידי חובתו אם ילמד דינים והלכות מעשיים ויניח חניכיו ללא השקפה נכונה.¹⁰

בהמשך דבריו שם חזר הר"י קאפח על דבריו בדבר החובה ללמוד מה שנקרא "לימודי חול", וכתב שגם בנות צריכות ללמוד את הלימודים הללו "שהם האמצעים לידיעת ה'". את לימודי הקודש יש ללמוד באופן יסודי ולהעמיק עד כמה שאפשר ולא להסתפק בספרי קיצורים, כדי לדעת את הדברים משורשם, ולדעת להבחין בין דין למנהג, בין הלכות ודינים יסודיים ובין מנהגים של עדה כזו או אחרת.

ידיעת הדינים ביסודן, לא יקשה על הנערה לשאול מורה הוראה בכל ספק שיתעורר לה. יש להעמיק את האמונה באמתת תורת ישראל המקובלת איש מפי איש עד משה רבנו ולהחדיר נאמנות מעתיקי השמועה עד חכמי ישראל שבדורנו".

(האשה וחינוכה, לעיל הע' 1, עמ' 31-33)

מאז שהר"י קאפח כתב דברים אלו, עברו עשרות שנים. בנות לומדות "לימודי חול" ברמה גבוהה מאוד, ומתבקש שכך גם יהיה בכל הקשור ללימוד הקודש - תורה שבכתב, תורה שבעל פה ומחשבת ישראל. אי אפשר למלא רק את הצורך הגשמי ללמוד מקצוע, ואת הצורך הרוחני לא למלא. ואכן, נשים רבות לומדות כיום ברצון ובשמחה גדולה: תנ"ך, משנה, גמרא, הלכה, חסידות, אמונה ועוד, מתוך רצון ושאיפה ללמוד ולהעמיק עוד בכמות ובאיכות. בעבר הלא רחוק זה לא היה כך, בשל תנאים סביבתיים שלא אפשרו

¹⁰ על לימוד תורה לנשים בדורנו בעקבות שינויים סביבתיים וחברתיים כתבו רבים, ויש דמיון רב בין דברי הר"י קאפח לדברי רבנים אחרים. ראה מקצת מן הדברים שנכתבו בעניין: הרב ישראל מאיר הכהן מראדין, החפץ חיים, **לקוטי הלכות** לסוטה כא ע"א; הרב ברוך סורצקין, **שו"ת מאזנים למשפט** סימן מב; הרב משה מלכה, **שו"ת מקוה המים**, חלק ג יורה דעה סימן כא; הרב אברהם שפירא, **ראש דברך**, עמ' תקכה-תקכז; הרב חיים דוד הלוי, **שו"ת עשה לך רב** חלק ב סימן נב; הרב יהודה הרצל הנקין, **שו"ת בני בנים**, חלק ג עמ' מז; הרב יעקב אריאל, "האשה בעידן המודרני לאור ההלכה", **הלכה בימינו**, עמ' 195-197; "בית המדרש הנשוי", שם, עמ' 250-235; הרב חיים נבון, "תלמוד תורה לנשים", **תחומין** כח, עמ' 248-257.

זאת. גם גברים למדו הרבה פחות ממה שלומדים כיום. בעבר, רק בנים מוכשרים ובעלי מוטיבציה גבוהה למדו בישיבות במשך שנים רבות בבגרותם, ואילו הרוב הפסיקו ללמוד באופן מסודר מעט לאחר גיל בר המצווה. תנאי החיים כיום מאפשרים לרבים יותר ללמוד תורה למקצועותיה השונים בנחת ובעמקות בגיל מבוגר, ובמקביל כך קורה אצל בנות ונשים. התנאים הסביבתיים, הזמן הפנוי, הנגישות הגדולה לספרים ולמקורות - כל אלה מאפשרים ומזמינים כל אישה ובת ללמוד תורה בעמקות, בעיון ובהיקפים גדולים.

ד. נשים מתפללות ומברכות

באשר לחובת הנשים להתפלל, על פי הרמב"ם (הל' תפילה א, ב) אישה חייבת בתפילה מן התורה, ולדברי הר"י קאפח:

כיון שתפילת שחרית היא הראשונה והיא הנתונה בדרך כלל לשליטת מורי בית הספר יש להקפיד עליה בהחלט. אך שאר התפילות יש להעיר עליהן כשיטה חינוכית עקבית, אך לדעתי אין להקפיד אם לא התפללו. [...] נשים המתפללות לעצמן אינן רשאיות להתפלל במנין ולומר קדושה, ואינן רשאיות לקרוא בתורה ולברך, אבל אין למונען מלומר תחנון וסליחות וכדומה, ואף יש לעודדן לכך, כי הדברים הללו מעוררים רגשות נעלים בהשתפכותן לפני ה', וזה מפתח אצלן את העונג שבתפילה ומעמיק את הדבקות ביראת שמים. יש לחנך לזמן בעצמן אך אם הן עשר נשים, יש למנען מלזמן בשם.

(האשה וחינוכה, לעיל הע' 1, עמ' 34-35)

יש לראות את ההכוונה לחינוך לתפילה וברכות באותו הקשר בשל שינויים היסטוריים וחברתיים שעליהם הצבענו לעיל באשר ללימוד תורה. הידע וההבנה של נשים בתוכן התפילות והברכות עמוק ורחב יותר ממה שהיה מקובל עד לפני דור או שני דורות, ועל כן מתבקש שנשים יתפללו יותר תפילות מבעבר, יברכו ויזמנו. הר"י קאפח שירטט את קו הדרישה ההלכתית - מה חובה, מה מותר וממה יש להימנע, אך בולט הרצון לחזק באמצעות התפילות והברכות את הדבקות בה' ואת יראת השמים.

התגדלותם של בני תורה כרוכה ברכישת ידיעות במדעים ובתחומי דעת אחרים, בבחינת אמצעי לידיעת הנהגת ה' בעולם. תכונות אלה הן מן התכונות הבסיסיות הנדרשות לחברי סנהדרין. מלבד היותם גדולים ויודעים בתורה, על חברי הסנהדרין לדעת גם מקצת מהחכמות האחרות. במציאות המודרנית יש מידע רב במגוון תחומי החיים, ויש צורך להיחשף אליו על מנת להוביל ולהורות הלכה בתחומי חיים רבים. ידיעה של מקצת החכמות האחרות מקנה כלים להתמצא ולהבין בתחומי החיים השונים.

חובת האב ללמד את בנו אומנות גם היא בבחינת מתן כלים בסיסיים איך להתמצא בתחומי חיים רבים במציאות המודרנית. קשה להגדיר באופן מדויק מה היקף הידע הנדרש, ומה היקף הפריסה של התחומים שבהם יש לרכוש ידיעות כאלו, אך הידע ודאי נצרך ומאפשר לעצב אישיות ערכית ושלמה.

השינויים הסביבתיים והתרבותיים במציאות הביאו לכך שנשים לומדות מרצון תורה שבכתב ושבעל פה, הרבה יותר ממה שהיה מקובל בעבר, ואף מגיעות להישגים טובים ויפים. באופן כללי המודעות לקיום מצוות על פי הלכותיהן גבוהה מאוד, וכך גם באשר לתפילה וברכות. ההכוונה וההדרכה של הר"י קאפח היא להעמיק, ללמוד את הדינים מיסודם, לעודד להתפלל מעבר לחובה ההלכתית ולפתח כך את העונג שבתפילה, את הדבקות בה' ואת יראת השמים.

בנימה אישית

לא זכיתי ללמוד אצל הרב יוסף קאפח באופן אישי, אלא בעיקר מספריו וכתביו. ובכל זאת, שנים מספר גרנו ביישוב עפרה, שבו גר ר' דוד קאפח, בנו של הר"י קאפח. בימי חול המועד היה הר"י קאפח בא לבקר את משפחתו, ואני זוכר פעם או פעמיים שהבן ר' דוד הזמין לביתו תלמידי חכמים ואברכים שגרו ביישוב, לבוא ולשוחח עם אביו בעת הביקור. לא היה מדובר בשיעור מוכן בנושא מסוים, אלא שיח מעמיק בענייני הלכה ואמונה, ובו היה ניכר ובולט הידע הרחב והעמוק של הר"י קאפח בכל הנושאים שעליהם הוא נשאל, וכן החדשנות והמקוריות שלו. התחושה הייתה שמדברים עם תלמיד חכם בעל שיעור קומה עצום, שעומד על עמדתו ואיננו מפחד מאיש. דבריו היו מעוגנים במקורות והתבססו על היגיון רב. המפגש נתן המון כוח ומוטיבציה להמשיך ללמוד, ולשאוף לדעת עוד ועוד.

לימוד משנה תורה לרמב"ם - לאורך הדורות עד ימינו

הרב ד"ר יהודה זולדן, מפמ"ר להוראת תלמוד ותושבע"פ

מבוא

כתבי הרמב"ם היו במוקד התעניינותו של הרב יוסף קאפח. אחת מפעולותיו הגדולות של הרב יוסף קאפח היא הוצאה מחודשת של מהדורה מבוארת של "משנה תורה" לרמב"ם. ההוצאה של הר"י קאפח מבוססת על כתבי יד שהיו ברשותו, על מסורות מקובלות אצל יהודי תימן וכן על איסוף של פירושים רבים על "משנה תורה". מהדורה זו היא בת עשרים וארבעה כרכים (!). מלבד זאת תרגם הר"י קאפח חיבורים נוספים של הרמב"ם: אגרות הרמב"ם, מורה נבוכים, פירוש המשנה, ספר המצוות ומילות היגיון. כמו כן תרגם חיבורים של קדמונים נוספים, כמו רבנו סעדיה גאון, רבי יהודה הלוי, הריטב"א, וכן חיבורים של חכמי תימן ועוד.

בדברינו להלן נסקור בקצרה את יחסם של הלומדים ל"משנה תורה" לרמב"ם במהלך הדורות, מאז כתיבתו ועד ימינו. זאת במיוחד בשל התפשטות הלימוד בעשורים האחרונים; מאז קריאתו של הרב מנחם מנדל שניאורסון, הרבי מלובביץ' בחג האחרון של פסח תשמ"ד, ללמוד מדי יום ביומו כמה הלכות ברמב"ם, נוספו רבים מאוד שלומדים בכל יום מכתבי הרמב"ם. בשנים האחרונות אף רבים מתלמידי החמ"ד שותפים בלימוד זה. אמנם בדורות עברו היו רבנים אחרים שקראו והמליצו גם הם ללמוד רמב"ם מדי יום, כפי שמקובל ללמוד משנה יומית, דף יומי, הלכה יומית וכד', ובכל זאת מאז קריאת הרבי מלובביץ', לימוד הרמב"ם היומי קיבל תאוצה גדולה.

א. משנה תורה לרמב"ם - צורך ומטרות

הרב משה בן מימון - הרמב"ם (המאה ה-י"ב) נולד בספרד, עבר למרוקו, והמשיך לארץ ישראל ולמצרים. הוא חיבר פירוש מקיף לששת סדרי המשנה, ובהמשך חיבר חיבור שמקיף את כל הנושאים ההלכתיים שבתורה שבעל-פה - "משנה תורה". החיבור נחלק לארבעה עשר (י"ד) ספרים, ומכאן כינויו "הי"ד החזקה". "משנה תורה" לרמב"ם נכתב

בעברית משובחת, והוא מסודר על פי נושאים שהגדיר המחבר ומחולק לפרקים ולסעיפים. עד הרמב"ם לא היה קיים ספר הלכה כזה. ספר ההלכה שקדם לרמב"ם היה של רבי יצחק אלפסי, שנודע בכינוי "הרי"ף" (ראשי תיבות: ר' יצחק פס). הרי"ף (המאה ה-י"א) נולד גם הוא בצפון אפריקה ועבר לספרד בגיל מבוגר. הוא חיבר חיבור הלכתי לפי סדר התלמוד הבבלי אשר מסכם את המסקנות ההלכתיות היוצאות מסוגיות התלמוד, אבל אך ורק הלכות הנוהגות כיום. חיבור זה, שיש שכינוהו "תלמוד קטן", היה לספר יסוד. הוא מודפס כיום במהדורות המצויות אצל הלומדים בסוף כל מסכת מהתלמוד הבבלי.

חיבורו של הרמב"ם הוא אחר. "משנה תורה" הוא חיבור הלכתי מקיף, שאת סדר הנושאים שבו ואת סדרם הפנימי בפרקים קבע הרמב"ם, כאמור. ב"משנה תורה" כלולים כל תחומי ההלכה: הלכות הנוהגות בזמן הזה, כמו תפילה וברכות, שבת ומועדים, אישות, גירושין, שחיטה, מאכלות אסורות, גנבה וגזילה, שומרים ועוד; וכן הלכות שנהגו בזמן שבית המקדש היה קיים, כמו קרבנות, טומאה וטהרה, וכן קידוש החודש, סנהדרין ומלכים. בהקדמתו ל"משנה תורה" פירט הרמב"ם את הבעיות שהוא ראה לנגד עיניו אשר עוררוהו לחבר את ספרו הגדול:

ובזמן הזה תקפו הצרות יתירות ודחקה השעה את הכל ואבדה חכמת חכמינו ובינת נבוינו נסתרה. לפיכך אותם הפירושים וההלכות והתשובות שחברו הגאונים וראו שהם דברים מבוארים נתקשו בימינו ואין מבין עניניהם כראוי אלא מעט במספר. ואין צריך לומר הגמרא עצמה הבבלית והירושלמית וספרי וספרי והתוספתא שהם צריכין דעת רחבה ונפש חכמה וזמן ארוך, ואחר כך יודע מהם הדרך הנכונה בדברים האסורים והמותרים ושאר דיני התורה היאך הוא.

הרמב"ם כותב כי בשל הצרות והגלות אך מעטים מבינים בספרות התנאים והאמוראים - מדרשי ההלכה והתלמודים,

וכן בתשובות ובפסיקות שכתבו הגאונים שחיו במאות השנים שקדמו לרמב"ם (תקופת הגאונים היא מהמאה השישית עד אמצע המאה ה-י"א). יש לזכור שבתקופת הרמב"ם טרם הומצא הדפוס, ולא הייתה נגישות גבוהה לכתבי קודש.

המסר של הרמב"ם הוא שמעת חתימת התלמוד הבבלי לא הייתה בעם ישראל הסכמה על פוסק שספריו וחיבוריו התקבלו ופשטו בקהילות ישראל (כפי שטען הרמב"ם ביחס לקבלת התלמוד הבבלי). כאמור, יש פסקים רבים שפשטו והתקבלו, וישנם אף חיבורים רבים מתקופת הגאונים, ומתחילת ימי הביניים, שהשתרשו בציבור, כגון: "הלכות גדולות", "הלכות פסוקות", רי"ף ועוד, וכן ספרי תשובות, אך אין בנמצא ספר שיטתי ומקיף שהתקבל כספר מחייב בצורה גורפת.

כדי למנוע מצב שבו תשכח התורה מישראל, הרמב"ם קיבל על עצמו משימה גדולה ביותר, כפי שהוא מתאר בהקדמתו ל"משנה תורה":

ומפני זה נערתי חוצני [בגדי; עפ"י נחמיה ה, יג] אני משה בן מימון הספרדי ונשענתי על הצור ברוך הוא ובינותי בכל אלו הספרים וראיתי לחבר דברים המתבררים מכל אלו החיבורים בענין האסור והמותר, הטמא והטהור, עם שאר דיני התורה. כולם בלשון ברורה ודרך קצרה עד שתהא תורה שבעל פה כולה סדורה בפי הכל בלא קושיא ולא פירוק. לא זה אומר בכה וזה בכה. אלא דברים ברורים קרובים נכונים על פי המשפט אשר יתבאר מכל אלו החיבורים והפירושים הנמצאים מימות רבינו הקדוש ועד עכשיו. עד שיהיו כל הדינים גלויים לקטן ולגדול בדין כל מצוה ומצוה, ובדין כל הדברים שתיקנו חכמים ונביאים. כללו של דבר כדי שלא יהא אדם צריך לחיבור אחר בעולם בדין מדיני ישראל, אלא יהא חיבור זה מקבץ לתורה שבעל פה כולה עם התקנות והמנהגות והגזירות שנעשו מימות משה רבינו ועד חבור הגמרא וכמו שפירשו לנו הגאונים בכל חיבוריהם שחיברו אחר הגמרא. לפיכך קראתי שם חיבור זה משנה תורה. לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחלה ואחר כך קורא בזה יודע ממנו תורה שבעל פה כולה ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם.

הרמב"ם ביקש שעל חיבורו תהיה הסכמה, "כדי שלא יהא אדם צריך לחיבור אחר בעולם בדין מדיני ישראל", וראה בו המשכו של המפעל שהסתיים עם חתימת התלמוד בידי רבינא ורב אשי. באיגרותיו חזר הרמב"ם על מגמת חיבורו: "בראותי אומה שאין לה ספר כולל לאמיתו של דבר, ואין דעות אמיתיות צודקות" (קובץ תשובות הרמב"ם, ליפסיה, חלק שני [אגרות] עמ' 30).

כאמור לעיל, הרמב"ם הדגיש שלא די בפסיקת ההלכה, אלא יש צורך בספר שמקובל בקהילות ישראל. כוחו של דיין ופוסק הוא לא רק בגדולתו בתורה, ובכך שדבריו מסתברים ומעוגנים במקורות ובפרשנותם, אלא בכך שדבריו גם מתקבלים ופושטים בכל ישראל.

הרמב"ם שאף שחיבורו יהווה:

- א. חיבור מקיף הנשען על כל מה שנכתב עד ימיו, ממקורות תנאיים, אמוראיים ומשל הגאונים, כולל התקנות, הגזרות והמנהגים
- ב. הכרעה הלכתית בלשון ברורה ובקיצור נמרץ (הרמב"ם ממעט לציין מחלוקות, והוא לא הביא מקורות לפסיקותיו.)
- ג. חיבורו שילמדו בו תלמידי חכמים גדולים וגם אנשים פשוטים
- ד. ספר מרכז שאינו מצריך עיון בספרים אחרים"

הרמב"ם כתב בפתחו של כל ספר מה הנושאים שבהם הוא יעסוק בחיבור זה:

- א. מדע: "כל המצוות שהן עיקר דת משה רבנו, וצריך אדם לידע אותן תחילת הכל, כגון ייחוד שמו ברוך הוא ואיסור עבודה זרה".
- ב. אהבה: "כל המצוות שהן תדירות שנצטוונו בהם כדי לאהוב את המקום ולזכרו תמיד, כגון קרית שמע ותפילה ותפילין וברכות, ומילה בכלל לפי שהיא אות בבשרנו להזכיר תמיד, בשעה שאין שם לא תפילין ולא ציצית, וכיוצא בהן".
- ג. זמנים: "כל המצוות שהם בזמנים ידועים, כגון שבת ומועדות".
- ד. נשים: "מצוות של בעילה, כגון קידושין וגירושין וייבום וחליצה".
- ה. קדושה: "מצוות של ביאות אסורות ומצוות של מאכלות אסורות, לפי שבשני עניינים האלו קידשנו המקום והבדילנו מן האומות בעריות ובמאכלות אסורות".
- ו. הפלאה: "מצוות שיתחייב בהם מי שאסר עצמו בדברים, כגון שבועות ונדרים".
- ז. זרעים: "מצוות שהם בזרע הארץ, כגון שמיטים ויובלות ומעשרות ותרומות, ושאר מצוות הנגללים עמהן מעניינם".

111 עוד על מגמות חיבורו של הרמב"ם, ראה: הרב פרופ' יצחק טברסקי, "מניעיו ומגמותיו של ספר משנה תורה", מבוא למשנה תורה לרמב"ם, תרגם: מ"ב לרנר, ירושלים: מאגנס, תשנ"א, עמ' 62-49; פרופ' מנחם אלון, "הרמב"ם ופעלו הקודיפיקאטיבי", המשפט העברי, ירושלים: מאגנס, 1973, עמ' 1022-977.

ח. עבודה: "מצוות שהם בבניין מקדש וקרבנות ציבור התמידין".

ט. קרבנות: "מצוות שהם בקרבנות היחיד".

י. טהרה: "מצוות שהן בטהרות וטומאות".

יא. נזיקין: "מצוות שבין אדם לחברו ויש בהם היזק תחילה, במזון או בגוף".

יב. קניין: "מצוות מכירה וקניה".

יג. משפטים: "מצוות שבין אדם לחברו בשאר הדינין שאין בתחילתן היזק, כגון שומרים ובעלי חובות וטענות וכפירות".

יד. שופטים: "מצוות שהן מסורין לסנהדרין, כגון מיתות בית דין וקבלת עדות ודין המלך ומלחמותיו".

ב. התנגדות לחיבורו של הרמב"ם ולמסורתיו ותשובת הרמב"ם

לחיבורו של הרמב"ם קמו מתנגדים. הרב אברהם בן דוד, הראב"ד (בן המאה ה-י"ב, מפושקאר שבפרובנס שבצרפת), היה המשיג הגדול על הרמב"ם. השגותיו נמצאות בהלכות רבות ב"משנה תורה" לרמב"ם. אמנם הוא העריך מאוד את עבודתו של הרמב"ם שקבע את ההלכות על פי המדרשים והתלמודים, אך הוא הסביר שהסיבה לכך שהוא משיג על הרמב"ם בחריפות היא מפני שהוא איננו רוצה שהלומדים יקבעו את עיקר לימודם בדברי הרמב"ם הנוחים ללומד, ויעזבו את לימוד התלמוד הבבלי הדורש יגיעה רבה.

על דברי הרמב"ם, שכתב: "לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחלה ואחר כך קורא בזה וידוע ממנו תורה שבעל פה כולה ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם", כתב הראב"ד:

סבר לתקן ולא תיקן. כי הוא עזב דרך כל המחברים אשר היו לפניו, כי הם הביאו ראיה לדבריהם וכתבו הדברים בשם אומרים, והיה לו בזה תועלת גדולה כי פעמים רבות יעלה על לב הדיין לאסור או להתיר וראייתו ממקום אחד. ואילו ידע כי יש גדול ממנו הפליג שמועתו לדעת אחרת היה חוזר בו. ועתה לא אדע למה אחזור מקבלתי ומראייתי בשביל חיבורו של זה המחבר. אם החולק עלי גדול ממני הרי טוב, ואם אני גדול ממנו למה אבטל דעתי מפני דעתו. ועוד כי יש דברים שהגאונים חולקים זה על זה וזה המחבר בירר דברי האחד וכתבם בחיבורו, ולמה אסמוך אני על ברירתו והיא לא נראית בעיני ולא אדע החולק עמו אם הוא ראוי לחלוק אם לא.

הראב"ד חשש לשתי תקלות: הרמב"ם לא כתב מקורות לדבריו וללומדים אין יכולת לעיין במקורותיו; כמו כן, מדוע יש להישמע להכרעותיו של הרמב"ם? אולי יש החולקים עליו? היו עוד שחששו שילמדו את דברי הרמב"ם בלבד, ולא יעיינו במשנה ובגמרא ובחיבורים שחוברו לפני הרמב"ם. כך התבטא תלמידו של הרמב"ם, ר' פנחס הדיין באגרתו למורו:

וישתכח שם התנאים והאמוראים מן העולם [...] ראוי להדרתך להורות לעולם שלא יניחו הגמרא מלהתעסק בה".

(ר' פנחס הדיין, קובץ תשובות הרמב"ם ואיגרותיו, חלק א, ליפסא תר"ך, עמ' כה-כו)

הרמב"ם השיב באגרת לדברי ר' פנחס:

ועל כל זה הענין ראוי להוכיח ולהודיעך, שכבר הבנתי דברים שבלבך, אע"פ שלא פרשת אותן, אלא ברמיזה. דע, תחילה, שאני חס ושלום לא אמרתי: לא תתעסקו לא בגמרא ולא בהלכות הרב ר' יצחק [הרב יצחק אלפסי, הרי"ף] או זולתו. היודע עד, שיש לי כמו שנה וחצי שלא למדו אצלי חבורי, אלא שנים שלושה אנשים למדו מקצת ספרים, ורוב התלמידים רצו ללמוד ההלכות של הרב [הרי"ף], ולימדתי אותם כמה פעמים כל ההלכות. וגם שנים שאלו ללמוד הגמרא ולמדתי אותם מסכתות אשר שאלו. וכי אני צוותי או עלתה על לבי שאשרוף כל הספרים שנעשו מפני חיבורי? והלא בפרוש אמרתי בתחילת חיבורי שלא חיברתי אותו אלא מפני קוצר הרוח, למי שאינו יכול לירד לעומק התלמוד ולא יבין ממנו דרך האסור והמותר, והארכתי בדבר זה הרבה.

וזה שאמרת על שמות החכמים, כבר הזכרתי שמות רובי החכמים, תנאין ואמוראין בתחילת החיבור. האם כן הוא, שכל מי שפסק הלכות ועשה סולת נקיה גרם לשם שמים להתחלל כמו שעלה על לבך? כבר דמוני גאונים וגדולים שחברו חיבורים ופסקו הלכות בלשון עברי ובלשון ערב בדברים ידועים. אבל לפסוק הלכות בכל התלמוד ובכל דיני התורה לא קדמני אדם אחר רבינו הקדוש וסיעתו הקדושים [ר' יהודה הנשיא ותלמידיו]. וכי מפני שזה כולל [החיבור של הרמב"ם מקיף את הכול] גורם לשם שמים להתחלל? הרי זה תימא גדול!

(הרמב"ם, קובץ תשובות הרמב"ם ואיגרותיו, חלק א, ליפסא תר"ך, עמ' כה-כו)

הרמב"ם הבהיר אפוא, שהוא לא התכוון שיפסיקו ללמוד משנה וגמרא וכן את ספרי הגאונים. לדבריו חיבורו מיועד בעיקר: "למי שאינו יכול לירד לעומק התלמוד ולא יבין ממנו דרך האסור

והמותר". הוא רואה עצמו כממשיך את מפעלו העצום של ר' יהודה הנשיא, שכלל במשנה גם כן את כל תחומי החיים, וכך עשה גם הוא ב"משנה תורה".

הדיון בשאלה זו המשיך כמה מאות שנים אחר כך, והרב יוסף קארו, מחבר ה"שולחן ערוך", השיב על השגתו של הראב"ד. הרב יוסף קארו כתב פירוש על ספר משנה תורה לרמב"ם - "כסף משנה", ושם הוא השיב לטענת הראב"ד:

סבר לתקן ולא תיקן כו' [...] ואני אומר שטעם רבינו, שאילו היה רוצה ללכת בדרך המחברים שקדמוהו, מה יתרון היה לו להוסיף על דברי הרב רבי יצחק אלפס שברוב המקומות פוסק כמותו? ולכך בא לחדש פסק הלכה בלשון צח וקצר כמו המשנה. ויכול כל חכם לב מהבאים אחריו לסמוך על ברירתו של רבינו. ואם ימצא איזה חכם גדול שלא ירצה לעמוד על ברירתו עד שישקול גם הוא במאזני שכלו, מי מעכב על ידו מלעיין בספרי הגמרא והמחברים. נמצא שדרך זה שדרך רבינו, תיקון לכל העולם זולתי לחד בדרא [למעט אחד בדור] באותו זמן. וגם לו הוא תיקון אם יהיה נחפז לפסוק יסמוך על דעת רבינו וגם כשלא יהיה נחפז לאו מילתא זוטרת [ענין של מה בכך] היא לדעת סברת רבינו.

על פי דברי ה"כסף משנה", התועלת הגדולה של חיבורו של הרמב"ם היא שההלכה כתובה בו "בלשון צח וקצר כמו המשנה. ויכול כל חכם לב מהבאים אחריו לסמוך על ברירתו של רבינו". מובן שניתן לעיין בספרים נוספים ולראות את עמדותיהם של פוסקים אחרים, אך ספר זה הוא ספר בסיס.¹²

מרבן הרב יוסף קארו עשה פעולה דומה למה שעשה הרמב"ם בכתיבתו את ארבעת כרכי ה"שולחן ערוך", אם כי הוא עסק אך ורק בנושאים רלוונטיים לזמן הזה. המטרות בכתיבת ה"שולחן ערוך" דומות למטרות בכתיבת "משנה תורה" לרמב"ם, בין היתר בשל העובדה שמאז הרמב"ם עד לרב יוסף קארו נכתבו עוד ספרי הלכה ופרשנות, והיה צורך להכריע ביניהם.¹³

ג. פסיקה על פי הרמב"ם ופרשנות ענפה במהלך הדורות

לאחר מאות שנים מאז אותו פולמוס סביב מגמותיו של הרמב"ם, אפשר לומר שלומדי התורה ממשיכים לעיין בגמרא ובמפרשים, בראשונים ובאחרונים, וכתבי הרמב"ם וכן הראב"ד, כמו גם מפרשים אחרים, תופסים מקום חשוב ביותר במהלך לימוד נושא או סוגיה, וכן בפסיקת הלכה. בכמה ארצות וקהילות קיבלו את הרמב"ם, ופסקו הלכה כמותו על פי ספריו, בענייני היתר ואיסור, בדיני ממונות, ובענייני קידושין, כתובה וגטין,¹⁴ אם כי כתבי הרמב"ם לא זכו להתפשט בכל קהילות ישראל כספר הלכתי יחיד ומחייב.

הרמב"ם נחשב אחד מגדולי הפוסקים החשובים, ועל ספריו חוברו הרבה מאוד פירושים עד ימינו אנו, יותר מכל הראשונים האחרים של ימי הביניים, הן באשכנז והן בספרד. לפנינו וגם לאחריו עוד התחברו באשכנז ובספרד ספרי הלכה רבים - "ספר הישר" לר"ת, "מנהיג", "ראבי"ה", "סמ"ק", "סמ"ג", "רא"ש", "מרדכי" ועוד, אבל דומה, שאף לא אחד מהם זכה לכזו התייחסות כמו הרמב"ם. מדובר על מאות (!) חיבורים, ולכל אחד מהפירושים יש האפיון המיוחד לו. הדבר מלמד על היותו ספר בעל מעמד משמעותי ביותר.¹⁵

יש כמה פירושים שהודפסו במהדורות הנפוצות של הרמב"ם, והלומדים מרבים לעין בהם. נציין כמה מהם:

"מגדל עוז": הרב שם טוב אבן גאון (מאה י"ג) תלמיד הרשב"א, ציין את מקורותיו והביא מתשובות הרמב"ם. עיקר מגמתו היא להגן על הרמב"ם מפני השגות הראב"ד.

"מגיד משנה": הרב וידאל די טולשא (מאה י"ד), ציין את המקורות לפסיקת הרמב"ם ומרחיב בהסברם, לעתים גם חלוק על הרמב"ם.

"כסף משנה": הרב יוסף קארו (מאה ט"ז) גם הוא ציין את המקורות והסבירם.

"לחם משנה": הרב אברהם די בוטון (מאה ט"ז), יישב סתירות שבין הרמב"ם למקורות התלמוד.

¹⁴ הדבר נזכר אצל כמה ראשונים שאחרי הרמב"ם: שו"ת הר"ן סי' סב; שו"ת הרא"ש כלל לב סי' יא; שו"ת הריב"ש סי' נה וסי' קה; שו"ת הר"י בירב סי' מו; שו"ת הרדב"ז ח"ב סי' תתכה; תשב"ץ "חוט המשולש" טור א סי' ו, ושם טור ב סי' כ; ב"י יו"ד סי' רסה, וב"דק הבית" ח"מ סי' כה; שו"ת ר' בצלאל אשכנזי סי' א, ועוד. במשך הזמן התקבל "משנה תורה" כספר מחייב בעיקר אצל יהודי תימן.

כך למשל כתב הרב יחיה צאלה, שו"ת פעולת צדיק חלק ב סימן קפ: "הרמב"ם מאריה דאתרין הוא כאשר העיד בספר שלשלת הקבלה דארץ התימן אתריה דהרמב"ם הוא שקבלוהו עליהם, [...] וכן העיד מהריק"ש בחושן משפט סי' יד: כתב רדב"ז דמצרים וסביבותיה וארץ התימן והמערב אתריה דהרמב"ם הם". אם כי יש מיוצאי תימן ("השאמי"), שקבלו עליהם במשך השנים גם את פסיקת השולחן ערוך, עם התפשטות בישראל. ראה: אהרון גימאני, יהדות תימן בהשפעת השולחן ערוך וקבלת האר"י, דמת גן תשס"ה.

¹⁵ לא נמנה כאן את כל הפירושים שהתחברו על הרמב"ם על פי סדר ההלכות מימות הראשונים עד זמננו כי רבים הם. מספיק לראות את הביבליוגרפיה שבספרי המפתח של הר"ש פרנקל והר"י קאפה על הרמב"ם.

¹² עוד על אלה שיצאו נגד מגמת חיבורו של הרמב"ם, ונגד ניסיונו לשמש סמכות מוסכמת בענייני הלכה, ראה: יצחק טברסקי, מבוא למשנה תורה לרמב"ם, "התגובות לחיבור - השגות ותוספות", עמ' 79-85.

¹³ תהליכים דומים קורים כל כמה מאות שנים. המעיין בהקדמה של ה"חפץ חיים" ל"משנה ברורה" יראה מגמות דומות, וכך גם בסדרת הספרים "ילקוט יוסף" של הרב יצחק יוסף, וכן בספרים שמתמקדים בנושא מוגדר, למשל בספרים "שמירת שבת כהלכתה", "נישואין כהלכתם", בסדרת הספרים של הרב משה הררי - "מקראי קדש", בסדרת הספרים של הרב אליעזר מלמד - "פניני הלכה" ועוד.

רוב הפוסקים אינם פוסקים הלכה רק על בסיס כתבי הרמב"ם, אלא נסמכים גם על ספרות ההלכה שנכתבה אחריו - ה"טור שולחן ערוך", ה"שולחן ערוך", וספרי שו"ת והלכה נוספים. לאורך הדורות עולות על סדר היום שאלות חדשות, שאין להן מענה ישיר ברמב"ם, אולם ניתן לשאוב עקרונות מכתבי הרמב"ם כדי לדון ולהכריע בשאלות הללו.

מבחינה למדנית, קיים עיסוק רב אצל לומדי הגמרא בשאלה על אילו מקורות מספרות התנאים, האמוראים והגאונים התבסס הרמב"ם בפסק ההלכה, כיצד הרמב"ם למד את הסוגיה וכיצד הוא הגיע למסקנתו ההלכתית. השאלה "מה הפשט ברמב"ם?" מעסיקה מאוד את הלומדים, דווקא בשל העובדה שחיבורו של הרמב"ם הוא קצר ומדויק, וניכרת חשיבה לגבי מיקום ההלכות וסדר הפרקים.

ד. העיון ברמב"ם בדורות האחרונים

בולטת העובדה שראשוני הפרשנים על הרמב"ם - ה"כסף משנה", ה"לחם משנה", הרדב"ז, "מגדל עז" ועוד - עסקו בעיקר בבירור מקורותיו של הרמב"ם.

בעולם הישיבות שבליטא (מסוף המאה ה-י"ט ואילך) הרבו לעיין ב"היד החזקה" של הרמב"ם, ושאומו ממנו עקרונות למדניים, שאותם משננים ומפתחים עד היום בעולם הישיבות הלומדות בשיטת החקירות והפולפולים. נציין את הבולטים: הרב מאיר שמחה הכהן מדויסק, "אור שמח"; הרב יוסף ראזין, הרוגוצ'בר, "צפנת פענח"; הרב חיים סולובייצ'יק מדויסק, "חידושי הרב חיים הלוי על הרמב"ם"; הרב יצחק זאב סולובייצ'יק, הגרי"ז, "חידושי הגרי"ז על הרמב"ם" ועוד.¹⁶

בשנים האחרונות התרחב העיסוק בחיפוש הגרסה הנכונה בין כתבי היד של הרמב"ם, ולפנינו כמה מהדורות של הרמב"ם, אם כי בחלקן עדיין לא סיימו לעבור על כל "היד החזקה". מהדורות לדוגמה: רמב"ם, מהדורת הרב שבתאי פרנקל; רמב"ם - תורת משה, מהדורת הרב יוסף קאפח; רמב"ם מדויק, מהדורת הרב יצחק שילת; רמב"ם - יד פשוטה, מהדורת הרב נחום רבינוביץ', המנסה לחשוף את מקורותיו של הרמב"ם עד ימיו, מספרות התנאים והאמוראים עד הגאונים - אילו ספרים היו לרמב"ם בספרייתו, שמהם הוא שאב את תובנותיו ההלכתיות.

16 ראה: ישראל יעקב דינסטג, "תרומתם של חכמי ליטא לספרות היד החזקה", בתוך: חסד לאברהם - ספר היובל לאברהם גולומב, עמ' 445-495.

לומדי "הרמב"ם היומי" אינם מעיינים בדרך כלל בפירושים הרבים והמעמיקים שנכתבו על הרמב"ם. המטרה היא לעיין בהלכות עצמן כפי שכתבן הרמב"ם, בעזרת פירושים קצרים שנכתבו בשנים האחרונות.¹⁷ הלימוד בקביעות ובהתמדה בהלכות הרמב"ם על פי תכנית ברורה הוא דבר מבורך, אלא שאין להסתפק רק בכך, כדי שלא לממש לאחר מאות שנים את הטענות שהעלו הראב"ד וראשונים אחרים נגד העיון הבלעדי ברמב"ם. כאמור, גם הרמב"ם לא התכוון לכך. יש להמשיך וללמוד משנה וגמרא, מדרשי הלכה, וכמו כן גם את הספרים שהתחברו אחרי הרמב"ם.

על אף הסתייגויות אלה, לאחר מאות שנים מאז כתיבתו, נשאר "משנה תורה" לרמב"ם החיבור היחידי שמקיף בתוכו את כל תחומי החיים וההלכה, הן בנושאים הנהוגים בזמן הזה והן כאלו שנהגו בעבר וינהגו בעז"ה גם לעתיד לבא.

17 רמב"ם מהדורת ר' יוחאי מקבילי, הוצאת ישיבת אור וישועה, חיפה; רמב"ם מהדורת שפ"ע, מאת הרב עדין שטיינולץ, הוצאת מגיד, ירושלים.

חינוך הבת לתורה ולגמילות חסד

הרב חיים ענזי, מפקח ארצי לרבני בתי ספר

אשה שלמדה תורה יש לה שכר אבל אינו כשכר האיש, מפני שלא נצטוו [...] ואע"פ שיש לה שכר צו חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה, מפני שרוב הנשים אין דעתם מכוונת להתלמד אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי, לפי עניות דעתן. אמרו חכמים: "כל המלמד את בתו תורה כאילו למדה תפלות". במה דברים אמורים? בתורה שבעל פה. אבל בתורה שבכתב - לא ילמד אותה לכתחילה, ואם לימדה - אינו כמלמדה תפלות.

(הלכות תלמוד תורה א, יג)

פירוש הרב קאפח

הרב קאפח מדגיש שהרמב"ם פוסק כר' אליעזר "וכבר תמהו רבים על עצם הפסיקה כר' אליעזר, כיון שבש"ס איתא בפירוש דרבנן פליגי אר' אליעזר".

הרב קאפח מסביר **בשם רבותיו** ("אשר פירשו לנו קדמונינו") שכוונת הרמב"ם באסרו על האשה ללמוד תורה שבעל פה היא למנוע ממנה ללמוד את "החלק הלימודי שבתורה שבעל פה, כלומר למידת הדינים בשלוש עשרה מידות משום שהרבה מן הדינים והאיסורים בנויים על אחת מן המידות", שכן בכך היא עלולה לומר "אם לא בפיה הרי בלבה, אם כל הבסיס של הדין או העונש הוא זיהוי מילים [שלכאורה] מקריות, הרי זה בסיס לא איתן ואף רעוע [...] עלול להיות נדמה להן שכלל אותן הדינים וההלכות שנלמדו באחת המדות אינן אלא דברי הבאי", ורק זה - נאסר.

מכאן מסקנתו של הרב קאפח: "אמור מעתה, אין אסור מכלל תורה שבעל פה אלא רק אותן שהן ממש 'בעל פה' ובנויים לכאורה על מידות, אבל **אותן שיש להן עיקרים גדולים [...] אין איסור ללמדן**".

הרב והרבנית קאפח זצ"ל, דמויות החמ"ד לשנת תשע"ו, מסמלים כזוג את השילוב שעליו אמר שמעון הצדיק: "על שלשה דברים העולם עומד, על התורה, ועל העבודה ועל גמילות חסדים" (אבות א, ב). במאמר זה נעמוד על גישתו הייחודית של הרב קאפח בעניין חינוך הבת לתורה ולגמילות חסד.¹⁸ זוהי גישה ייחודית על רקע התקופה שבה נכתבו הדברים, וכן על רקע דעות אחרות שהרב רומז להן בהתייחסותו.

בימינו, בהקשר של סביבת החיים של הבנות בחמ"ד, הדברים שכתב הרב קאפח בזמנו נראים טבעיים ומובנים מאליהם (ברובם), ואולי זו גדולתם.

מקור הדין

הפסוק המצווה על לימוד תורה אומר: "ולמדתם אתם את בניכם" (דברים יא, יט). מכאן למדה הגמרא (קידושין כט ע"ב) שהאב מצווה ללמד את בנו, ולא את בתו; וכן גם הבת אינה מצווה ללמוד בעצמה.

במשנה בסוטה קובע בן עזאי שחייב אדם ללמד את בתו תורה; אך רבי אליעזר חולק עליו, ולפי דעתו לא רק שאין אדם חייב ללמד בתו תורה, אלא שהדבר אסור: "רבי אליעזר אומר: כל המלמד בתו תורה, כאילו לומדה תפלות" (משנה סוטה פ"ג, מ"ד), ובירושלמי נאמר משמו של רבי אליעזר: "יישרפו דברי תורה ואל יימסרו לנשים" (ירושלמי סוטה פ"ג, ה"ד). רש"י הסביר: "שמתוכה היא מבינה ערמומית, ועושה דבריה בהצנע" (רש"י, סוטה כא ע"ב, ד"ה כאילו). הרמב"ם בפירוש המשניות ביאר שתפלות היא "השווא ודברי ההבל", וב"משנה תורה" נימק:

¹⁸ הרב יוסף קאפח, חבר ביה"ד העליון, "חינוך הבת ללמוד תורה, למוסר ולעזרה לזולת", **האשה וחינוכה** הוצאת אולפנת בני' ע'אמנה' כפר סבא, תש"מ. הציטוטים לאורך המאמר לקוחים מספר זה, אלא אם כן נכתב אחרת.

בהמשך דבריו מעיד הרב קאפח:

ואף גם זאת קשה לנו בדברי רבנו הגדול הרמב"ם, מה שפסק "אבל תורה שבכתב לא ילמד אותה לכתחילה ואם לימדה אינו כמלמדה תיפלות" דאתיא דלא כמאן. שאם דברי ר' אליעזר אמורים רק בתורה שבעל פה, אם כן בתורה שבכתב אין חולק על בן עזאי ונשאר חובה ללמדן תורה שבכתב, ומדוע פסק לא ילמד לכתחילה, ואם דברי ר' אליעזר אמורים על הכל כלומר על תורה שבכתב ועל תורה שבעל פה, א"כ מדוע פסק כי שבכתב אינו כמלמדה תיפלות, ונמצאו דברי רבנו שלא כמאן. ונראה ברור כי לרבנו היה מקור שאינו בידינו כיום.

בשולי הדברים נציין, לפי הגר"א¹⁹ לגמרא בנדרים (לה ע"ב) לגבי המודר הנאה מחברו - שלא ילמדו מקרא, "אבל מלמד הוא את בניו ואת בנותיו מקרא". הרי שמותר ללמד את הבנות מקרא.

לימוד הלכות

נאמר בספר חסידים:

חייב אדם ללמוד לבנותיו המצוות כגון פסקי הלכות, ומה שאמרו שהמלמד לאישה תורה כאלו מלמדה תיפלות, זהו עומק תלמוד וטעמי המצוות וסודי התורה, אותן אין מלמדין לאישה ולקטן. אבל הלכות מצוות ילמד לה, שאם לא תדע הלכות שבת - איך תשמור שבת?! וכן כל מצוות כדי לעשות להיזהר במצוות.

(ר' יהודה החסיד, ספר חסידים, סי' שיג)

הרב קאפח מציין על כך שחשוב שהבת תלמד הלכות אלו "כי יש בימינו בורות גמורה גם אצל הרבה בנות דתיות, עד כדי שלא מתעורר אצלן אפילו הרהור אם צריך לשאול על מקרה פלוני אם לאו".

חשוב להביא כאן את הדגשתו בשאלה "האם להסתפק בקצור ש"ע או בלימוד יסודי?":

לדעתי יש להעמיק את הלימוד באופן יסודי עד כמה שאפשר. כי למידת הקיצורים מביאה לפעמים נזק, לפי שהקיצורים מורכבים מהלכות יסוד וממנהגים שלא תמיד הרי אפשר לוותר עליהם [...] ולכן יש בהחלט להעמיק עד כמה שאפשר, כי זה תריס מפני הפורענות [...] וכן בעת למוד הדינים היסודיים יש להדגיש את השיטות השונות של הפוסקים, למשל

19 בביאורו ליו"ד סימן רמ"ו ס"ק כ

הרמב"ם פוסק כך והשו"ע פוסק כך ונוהגים כך, כדי שאם תשמע הנערה בבית אחרת תדע שאין מנהג הוריה בטעות, וגם כדי שבית הספר לא יתנגד לבית.

מה עוד נשים לומדות

הרב קאפח ממשיך להרחיב ומתייחס לשאלה מעשית הנוגעת לחינוך הממ"ד:

מורה המלמדת בתיכון ספר ויקרא או ספר דברים אם רשאית לעיין בגמרא על היסודות ולהביאן בפני תלמידותיה אף בחלק האמור לעיל [...] נראה ברור שרשאית היא לעיין כרצונה ולהעניק מידיעותיה לחניכותיה, כי כל האסור אינו אלא על האיש ללמדה, אבל שהיא תלמד מעצמה אין שום איסור או מניעה כלל.

בנוסף, הוא אף מביא דעה (ללא ציון מקורה), שהוא מסכים לה וכותב "ודברים של טעם הם":

וגדולה מזו יש מי שכתב שגם אין איסור על כל גבר ללמד לנשים גם תורה שבעל פה, אלא האיסור הוא רק על האב ללמד את בתו, ודיינו כלשון המשנה "המלמד את בתו", וכך הוא לשון הרמב"ם ויתר הפוסקים שנמשכו אחריו, והבו דלא להוסיף עלה.

הרב קאפח מוסיף תחום נוסף שאינו כל כך למדני והוא "מחשבת ישראל". לפי הרב קאפח, דברים שנוגעים לתחום זה חובה ללמד את הנשים ולהעלותן בהדרגה לפי גילן ושכלן, כלומר לפי רמת יכולת תפישתן " [...] ובשום אופן אין המורה ממלא תפקידו ויוצא ידי חובתו אם ילמד דינים והלכות מעשיים ויניח חניכיו ללא השקפה נכונה". כך גם פוסק הרמב"ם:

לפיכך כשמלמדים את הנשים [...] אין מלמדין אותן אלא לעבוד מיראה וכדי לקבל שכר, עד שתרבה דעתן ויתחכמו חכמה יתירה מגלים להם רז זה מעט מעט ומרגילים אותן לעניין זה, לעבוד את הקב"ה מאהבה, בנחת עד ששיגוהו וידעוהו ויעבדוהו מאהבה.

(הלכות תשובה פ"י, הלכה ה')

בהקשר זה מציין הרב שיש לחנך ל"אמונת חכמים" ולהתייעץ ולשאול רב "עם העמקת יראת ה' ואהבת ה' וידעת הדינים ביסודן לא יקשה על הנערה לשאול מורה הוראה בכל ספק שיתעורר לה".

חינוך לגמילות חסד

החינוך של הבת למידות טובות ונעלות, כפי שבא לידי ביטוי בתיאור הבא של הרב קאפח, מהווה אבן יסוד גם בפסיקת ההלכה, וכך תיאר הרב קאפח את החיים בתימן:

גם יחסי האם וקשריה עם שכניה וקרוביה משפיעים על אופן חינוכה של הבת, ואופן גישתה אל החיים. **שיחות חינוכיות שהאם משוחחת עם בתה במשך הימים בהיותה נמצאת על ידה ברציפות קובעות הרבה באופייה של הבת.** אם כי אין הנשים בתימן רגילות לספר הרבה על גדולים ואנשי שם, בכל אופן אותם הסיפורים והשיחות הקצרות אך המרובות המתנהלות בין האם לבנותיה **על אנשים ונשים גדולים וחשובים והליכותיהם יש בהם ברכה רבה.**

(שם)

בעקבות כך הרב קאפח ראה חשיבות בגמילות חסד של הבנות, ולכן פסק כפי שפסק בעניין השירות הלאומי, בתנאים ובמגבלות המתבקשות:

יש לעודד שירות לאומי של בנות דתיות כמורות מחנכות ומדריכות בעיירות פיתוח, וברכה רבה תהיה בעבודתן להחדיר דת משה ויהודית בתודעת בנות אותן העיירות אשר בדרך כלל ההפקרות משתלטת עליהן. וזאת בשני תנאים: האחד שהנערה היוצאת לשירות לאומי היא בעלת הכרה דתית גבוהה, ושנית שיהא במקום פקוח מקיף ורציני על הליכותיה, שלא תהא בבחינת "בא ללמד ונמצא למד" כי אז יצא שכרה בהפסדה, וכל חינוכה ירד לטמיון לאסונה ולמגינת לב הוריה ומוריה. גם כאחיות הגון הדבר שישרתו, ובתנאי שתהיה הסביבה מתאימה.

נסיים דברינו במה שמסיים הרב קאפח, שאמנם אינו מצורך הדיון כאן, אך מלמד הרבה על דרכו והנהגתו:

ייתכן שהארכתי בכמה פרטים שאינן לטעמו של פלוני או של אלמוני, ויש דברים שרבו בהן הדעות והסברות ומחלוקות הפוסקים והמפרשים, והבאתי רק דעה הנראית לי, ולא דעות אחרות אף שידועים לי.

ועוד, "יש להעמיק את האמונה באמתת תורת ישראל המקובלת איש מפי איש עד משה רבנו, ולהחדיר נאמנות מעתיקי השמועה עד חכמי ישראל שבימינו".

לא נוכל במסגרת מאמר זה להרחיב בהבאת דעות רבות נוספות הקיימות בסוגיה, אך נציין את דברי הרב חיים דוד הלוי אשר דן בשאלה זו, וכתב שהאיסור הוא רק ללמד בנות קטנות, אשר "אין איש יודע את כוונתן ויציבות דעתן" (עשה לך רב ב, סי' נב). לדעתו אין כל איסור ללמד בנות גדולות, שנפשו חשקה בתורה מתוך "רצון כנה ללמוד תורה ממש". אחר כך הוסיף עוד יסוד להיתר, המתקשר לשינוי הדורות:

נראה שבזמנים הראשונים, כאשר הייתה האישה עקרת בית גרידא, והבנות לא למדו כל עיקר, היה קיים חשש שלימוד התורה, שכולה חכמה [...] תגרום אולי נזק לאותן נשים שהיו מרוחקות מכל חכמה אחרת [...] אבל בזמננו, שלומדות לימודים כלליים בכל הרצינות הראויה, למה ייגרעו דברי תורה.

בהקשר זה נציין את גישת הרב קאפח ללימודים כלליים:

אותם לימודים הנקראים משום מה "לימודי חול" לגמרי אינם חול, ושלא כדברי ההוזים הרואים בלימודים הללו "אבוד עת", כי ממה נפשך, אם לומדים מדעים הללו לשם פרנסה כדי להתפרנס בהוראתן או בשימושן הרי הם מצוה [...] ואם אינן לשם מקצוע אלא לרקחות ולטבחות ללמודי ידיעת ה' כפי שכתב הרמב"ם הרי הן קודש.

הבדל זה בין הדורות, שציין הרב הלוי, בא לידי ביטוי גם בהשוואה שאנו עורכים בין מאמר זה, שנכתב בשנת תש"מ, לבין התיאור שמתאר הרב קאפח את האשה בתימן:

רב יותר חלקה בחינוכה של הבת ובעיצוב דמותה, שכל כולו מסור בידי האם, כיון שאין הבנות לומדות קרוא וכתוב, הרי שגם האסור והמותר שהבן לומד אותם בבית המדרש מוטל על האם, שחייבת להדריך בתה נוסף לאותם דברים שעליה ללמד את בנה... ערך רב מאד יש להשפעתה של האם על הבת כי היא ורק היא היכולה לקבוע את אושרה לעתיד, ואין שום גורם חיצוני היכול לעזור במשהו.

(הרב יוסף קאפח, "מעמד האשה בתימן", מחניים, גיליון צ"ח התשכ"ה)

הרב יוסף קאפח - רב שדומה למלאך

הרב רצון ערוסי, רב העיר קריית אוננו, חבר מועצת הרבנות הראשית לישראל, יו"ר "הליכות עם ישראל" ונשיא מכון מש"ה

משום כך גם כל רב, שהוא שלם במעלותיו המידותיות ובמעלותיו ההגיוניות, ואשר מבקשים תורה מפיהו, הוא כמו מלאך, וזה היה מו"ר הר"י קאפח ז"ל.

מחד גיסא - ענק בידעותיו ובגאונותו בכל מכמני התורה, מקרא, משנה, תלמוד, הלכה, מחשבה ושאר מדעים. ומאידך גיסא - איש צנוע, ענו ופשוט באורחות חייו, למרות שזכה בפרסים ויקרתיים רבים, ובהם פרס ישראל, לא גבה לבו כלל. מקביל פני כל אדם בסבר פנים יפות, קטנים וגדולים, יריבים כידידים, תלמידים כרבנים. שקול בדעותיו, וכל דיבורו בנחת והילוכו בנחת. שקדן בלימודו יומם ולילה, דייקן במלאכתו, שומר על לוחות זמנים וחרוץ במיוחד. לא ניהל חצרות כמו אדמו"רים ראשי ישיבות מפורסמים, ביתו פתוח לרווחה לכל דורש ומבקש בכל עת, בלי עזרתם של שמשים, כי לא היה לו אף לא שמש אחד. ולמרות הכול, היקף פרסומיו הספרותיים הוא אדיר - עשרות ספרים, מאות מאמרים ואלפי תשובות ופסקים. היה מקורי ונאמן בהוראותיו ההלכתיות, ובעצותיו לצאן מרעיתו. בשבתו, בלכתו, בהכרעותיו כולו אומר כבוד, אצילות ונקיות דעת. הנמצא כזה איש אשר רוח אלוקים בו?

אכן, כל מי שזכה להכירו מקרוב, ובאמת, היה הר"י קאפח ז"ל נדמה לו כמלאך ה' צבאות ללא שום גוזמה כלל ועיקר.

אין זו גוזמה, כך אמר ר' יוחנן בעקבות דברי הנביא מלאכי (ב, ז) שאמר: "כי שפתי כהן ישמרו דעת, ותורה יבקשו מפיהו, כי מלאך צבאות הוא". ר' יוחנן דרש על כך: אם דומה הרב למלאך - תורה יבקשו מפיהו. ואם לאו - אל יבקשו מפיהו" (מו"ק יז ע"א).

ברור שגם הנביא מלאכי וגם ר' יוחנן לא התכוונו למלאך ממלאכי מרום, שהם בבחינת שרפים וחיות הקודש, כי גם כהן, ולא רק רב, הוא בשר ודם, אף שהכהן אמור להיות קדוש. יש לציין שדימוי אישים מיוחדים ומורמים מעם למלאך הוא דבר מצוי בספרות חז"ל, ובמיוחד בספרות הבתר-תלמודית, שם נוהגים לדמות את האדם השלם כמלאך בחייו, וכל שכן לאחר מותו (עיין הרמב"ם, יסודי התורה ג, ו), שהיה משה רבינו מזומן בכל עת לנבואה, "שהרי הוא מכוון ומזומן ועומד כמלאכי השרת" או כלשונו בפירוש המשנה (סנהדרין י, א, היסוד השביעי): "ושהוא [משה רבינו] עליו השלום הגיע למעלת הרוממות, מעל האנושיות, עד שהשיג המעלה המלאכית".

ואין ספק שהביטוי "מלאך" במקרים אלו הוא דימוי לאדם שהוא שלם במעלותיו המידותיות ובמעלותיו ההגיוניות, כי מלאך הוא ישות שכלית נבדלת מן החומר, והאדם בחייו מורכב מחומר ומרוח, והחכם השלם או הצדיק מרסן את יצריו הגופניים ונשמע להנחיות שכלו עפ"י תורת ה'. לכן הוא דומה למלאך. משום כך, מעל ארון הברית היו שני כרובים (דמויות מלאכיות), שלפי חז"ל דמותם כתינוק וכתינוקת, כלומר בני אדם בלי יצרים גופניים, והם מתנשאים אל על בשכלם ובמעלתם הרוחנית, ולכן הם כמלאכים (עיין ספרי "התורה וחזון הדורות", פרשת תרומה, עמ' כה).

הנה לא בכדי, הנביא מלאכי דימה למלאך דווקא את הכהן ששפתיו שומרות דעת, ואשר מבקשים תורה מפיהו. כי הכהן לפי מצוות התורה הוא קדוש בתחום המין ובתחום הטומאה והטהרה, ועובדת היותו קודש לעבודת קודש בבית המקדש, ולריבוע תורה בעם. כך שהכהן החכם אמור להיות שלם במעלותיו המידותיות ובמעלותיו ההגיוניות, ולכן הוא כמלאך.

הגאון הרב יוסף קאפח - פוסק ומנהיג

יוסי פרחי, מנהל מכון משה ותלמידו של הרב קאפח

תיאסר ותיחשב כטרפה. הדברים נבדקו בפיקוחו של הרב עמרם קורח, שכיהן אז כרב הראשי של תימן, והבהמה הוכשרה כדברי רבנו יוסף.

הוועד הכללי לקהילת התימנים בירושלים הוקם לפני כמאה שנים, בנשיאותם של הרה"ג אברהם אלנדאף זצ"ל והרה"ג שלום אלישיך זצ"ל, על מנת להקים מסגרת קהילתית נפרדת לעדת תימן וכן על מנת לשמור על זכויותיהם של יהודי תימן ורבניה. לאחר קום המדינה שימש הרה"ג שלום יצחק הלוי זצ"ל כנשיאה במשך שנים רבות.

בזקנותו, כשראה שאינו יכול לשאת עוד את נטל הנהגת העדה התימנית, אמר: "אני כבר זקנת ואיני יכול לשאת בנטל, אני חושב שמארי יוסף [קאפח] יכול להרים את משא זה". וכך בשנת תש"ל החליפו הרה"ג יוסף קאפח, על אף שניתן לומר כי תפקיד זה נכפה עליו. על תעודת ההכתרה של הרב קאפח כתומים כמה מחשובי רבני תימן, ובין היתר נכתב בה:

כתרי כבוד אלה שבהם מכתירה האומה את בחירה דור דור הם כשטרי התחייבות כללית כלפי הנבחרים הראויים להתעטר ולנהוג בהם בהדר ואימה קדושה וכבוד ולמלאות באמונה התפקיד להצלחת העם בטהרה וקדושה [...] ועדתנו מתעטרת היום בעיר הבירה שהיא מרכז האומה ודתה - ירושלים ת"ו, באישיות נעלה איש האשכולות ורבת הזוהר ברמתו והשכלתו הנפלאה אשר ספג בקרבו תורת ישראל ואורה הגנוז ובלבו בוערת שלהבתיה לאהבת ישראל ותורתו של רבנו ומורנו הדגול הרה"ג יוסף קאפח שליט"א, בן רבנו דוד בן הרה"ג יחיא אלקאפח זצ"ל שביום זה נבחר פה אחד לנשיא כבוד לעדתנו הדגולה יוצאי תימן.

הרב הוזמן דרך קבע להופיע בכנסים של העדה התימנית. על אף הקפדתו לא לאבד ולכלות את זמנו בכנסים, כשראה בכך חשיבות היה נענה לפניות. כמו כן נתבקש בקביעות לכתוב בקבצים שנושאים היה יהודי תימן. כך, גם אותם שלא הכירוהו פנים בפנים היו לומדים את תורתו באמצעות מחקריו, והוא נתפרסם כמורה ומנהיג רוחני, לא רק לבני עדת תימן.

סבו הרה"ג יחיא קאפח זצ"ל חרט בשערי בית מדרשו את המשפט: "למד היטב, חקור -

עוד בהיותו נער צעיר בתימן, כבן ארבע עשרה שנים, היה הרב יוסף קאפח מוסר שיעורים בגמרא בפני תלמידים חכמים בכירים. השיעורים החלו בשעה שלוש לפנות בוקר. לאחר מכן היו מתפללים תפילת שחרית, נשארים לשעתיים נוספות של לימוד תורה מעמיק, ורק לאחר מכן יצא הרב לעבודה לפרנסתו.

בהיותו כבן עשרים החל הרב לענות לאלפי שאלות שהפנו אליו תלמידים, ואף בוגרים ממנו. את התשובות היה עונה בקצרה, בהתאם לדברי חז"ל: "לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה". כדרכם של חכמי תימן, היה נוהג לכתוב את התשובות באותו דף של השאלות - בשוליו, או מעברו האחר. לימים, כך נהג גם בהערותיו בספריו ובמאמריו הרבים, הערות שהיו מדודות וקצרות, כך שרק הלומד אותן בעיון יראה כיצד באמנות ובתבונה קיפל תורה שלמה במילים אחדות. כאשר היה השולח מצרף למכתבו מעטפה מבולית שעליה ציין את שם השולח "הרה"ג יוסף קאפח" או "הרב יוסף קאפח", היה רבנו מוחק בעט את התואר ומשאיר את שמו בלבד, "יוסף קאפח". גם את הקדמותיו לספרים הרבים שהוציא היה רבנו חותם בדרך כלל בראשי התיבות של שמו: י.ק., ללא שום תואר כבוד.

בקיאותו הרבה בהלכה הייתה גלויה לעיני כול, ולמרות גילו הצעיר היה נשאל שאלות מכריעות. פעם אחת נמצאה מחט בטחול של בהמה, ולא נמצא שום רב מרבני צנעא שיכשיר את הבהמה. הרב יוסף, שהיה מומחה בשחיטה, היה סבור כי אין לאסור אותה מכיוון שייתכן שהמחט הגיעה דרך הסמפונות ולא פגעה באיברים הגורמים לכך שהבהמה

והשכלת". ובעקבותיו, הרב הנחה את צאן מרעיתו להשקיע בלימוד התורה. הרב הדגיש כי יגיעה גדולה בתורה היא המקור לגדלות ולעמקות. לכן אדם הרוצה להיות תלמיד חכם, עליו להשקיע וללמוד, ולוותר על תענוגות החיים. ב"מורה הנבוכים" (ח"א, פרק ל"ד) כתב הרמב"ם כי בכל אדם קיימת סקרנות לדעת את מהות הנפש, את גודל השמים ועוד שאלות הנוגעות לטבע הבריאה. אם נשאל את רוב בני האדם, יענו שאכן הם רוצים מאוד לדעת את התשובות לשאלות מעין אלו; אך כאשר נאמר להם כי יש צורך בהקדמות מרובות לפני התשובה, ועליהם לקחת חופש ולשבת ללמוד כשבוע ימים, הרי שיגידו שאינם מעוניינים בכך, וכל שאלתם הייתה מכיוון שחשבו שיקבלו תשובה קצרה. הרב קאפח העיר באותו מקום וכתב:

ומחמת בטלנות זו של בני אדם, כאשר רואים אדם גדול אינם מיחסים את חכמתו וידיעותיו לעמל רב ושקידה ונדוד שינה וויתור על תענוגות, וכעין דברי הראב"ד בתשובתו להר"ה "כמה ישינות עוררתי מעיני וכמה מאכלות הסרחתי שלא אכלתי אותם בעתם על עסק התורה" אלא מיחסים את הדבר לאיזה פלא.

כך גם העיר הרב באחד השיעורים ואמר: "אני בטוח שרש"י לא ישן לילות רבים, ובסעודות רבות לא היה, ומה שיוצרים מסביבו סיפורים, הוא בטלנות".

כשרצה מאן דהוא לשאול שאלה היה מתקשר אליו, ולהפתעתו, הרב בעצמו היה עונה לטלפון, ואף נפגש עם כל מי שהיה חפץ בכך. אט אט ציבור עצום ורב היה מגיע לביתו, בלי תיאום עם מזכירות ושליחים, אלא בתיאום טלפוני פשוט. אף על פי כן, לא גבה לבו מעולם, ותמיד קיבל כל אדם בנועם.

בני אדם שונים הם במידותיהם ובדעותיהם. בבואו לענות לשאלה שנשאל, היה הרב קאפח בוחן את נפש השואל, ומנסה להבין - מדוע שאל את השאלה? מה היה קשה לו? והיה עונה לו על פי הבנתו. גם כשנשאל שאלות הנוגעות לנושאי אמונה, היה תמיד אומר כי אדם האמון על אמונה או השקפה מסוימת, יהיה קשה להעירו מאמונה קלוקלת שבה הוא שרוי, ולעקור אותה מלבו במשפט אחד; לכן יש לנהוג בחכמה ולשכנע אותו אט אט - ראשית לגרום לו "סוד מרע", ורק לאחר מכן "עשה טוב". הרב היה ממשיך זאת לשיני החלב הצומחות בפיהם של ילדים קטנים, שהרי אין עוקרים אותן כדי שיצמחו השיניים החזקות והקבועות, אלא הן נושרות מאליהן, אחת אחת, ולאחר מכן צומחות אחריהן השיניים קבועות.

את העדה התימנית הנהיג בחכמתו לא כהנהגה פוליטית, אלא כסמכות רוחנית-תורנית. הוא השקיע רבות בכתובת מאמרים בנושאי הלכה ומנהג, ותיעד את מציאות החיים בתימן

בדיקנות יתרה. גם כשתיעד מנהגים ואורחות חיים בתימן, הוא לא עשה זאת כהצגת פולקלור סתמית, אלא כלימוד שממנו ניתן להשליך גם על פסקי הלכה למעשה.

הודות לשמרנותם הידועה, קרובים היו יהודי תימן באורחות חייהם ובמנהגיהם לאלו שהיו בימי המשנה והתלמוד, הרבה יותר מבני עדות אחרות; לפיכך חפצים שהיו בתקופת התלמוד, שימשו בתימן לאותן מטרות, לדוגמה: כירה, כופת, סוגי התנורים, מבואות ושיתופים ועוד. מבחינתו של רבנו, היה זה יתרון מכריע מול פוסקים אחרים - הללו התחבטו קודם כול בהבנת המציאות ודרך החיים של התנאים והאמוראים בטרם פסיקת ההלכה, ואילו לו היו הדברים פשוטים וברורים, בשל מציאות החיים שבה גדל.

עם היותו סבלן וארך אפיים, כשהיה צורך הוא הגיב למאורעות שהכעיסוהו בכאב רב, וללא פשרות בנושאי הלכה.

באחד ממאמריו כתב:

ידועה היא אמרת הגמרא שתלמיד חכם האהוב על בני עירו לא סימן טוב הוא לו כיוון שאינו מוכיחם. ואמנם אהבת הבריות לאדם סותרת במידה רבה את אהבת האמת שבו, כי אדם שמעוניין לומר את האמת כפי שהוא מבינה, צריך להסתכן מראש בשנאת הבריות אליו. אך למעשה לא צריכה להיות כל סתירה בין מידות אלו. אהבת אמת [...] אינה מוגבלת רק לאי אמירת דברי שקר, אלא במשמעותה העמוקה פירושה עמידה על עקרונות ועל השקפת עולם לפיה מכוון איש הציבור את כל פעילותו. הוא חייב להיות משוכנע שכנוע פנימי עמוק ובלתי מעורער בנחיצות ובצדקת הדברים אותם הוא מתכנן לבצע או לומר ובעמידתו האיתנה על דעותיו ועקרונותיו טמון סוד כוחו והשפעתו. מאידך אין עלולים דברים אלו לגרום ליחס עוין כלפי אומנם, כי שנאת הבריות באה לא בשל מהות הדברים הנאמרים אלא בגלל הצורה בה נאמרו. וזהו אמנם היסוד החשוב ביותר להתנהגותו של איש ציבור: גישה מכובדת ונעלה לכל אדם [...] אם רוצים לשכנע אין צורך להתקיף ולפגוע, ואף לא כדאי להוריד את הדברים לרמת הזל והשטחי. דברים אלה מעוררים מרירות ומלבים שנאה. צורה מכובדת בפעילות ובדברים מקנה לאדם שם טוב ואהבת הבריות אליו, בלי שתפגע באהבת האמת שבו - בנאמנותו לעצמו ולעקרונותיו.

על רבנו יוסף קאפח ניתן לומר שהיה נאה דורש ונאה מקיים.

היכל התרגום שבנה הרב יוסף קאפח זצ"ל

הרב פרופ' נחום אליעזר רבינוביץ', ראש ישיבת ההסדר ברכת משה, מעלה אדומים

מלאכת התרגום איננה מסתכמת בפעולה טכנית של העברה משפה לשפה. מן המתרגם נדרש להבין את משמעות הדברים לכל רוחבם ועומקם ועל כל האפשרויות הטמונות בהם, כדי שיהיה מסוגל גם להסביר לקורא את הדברים עד כמה שניתן בהתאם למה שנכתב במקור ולמה שנתכוון המחבר, ועוד יותר כאשר מדובר בתרגום של ספרים שנכתבו לפני דורות רבים, כך שהקוראים רחוקים בזמן מעולמו הרוחני והתרבותי של המחבר. כל תרגום אינו רק תרגום אלא גם פירוש, ולכן נדרש רוחב דעת כדי לכתוב תרגום מוצלח. ללא ידע נרחב בתורה אי אפשר לתרגם את פירוש המשנה של הרמב"ם, וללא ידע במחשבה ובפילוסופיה אי אפשר לתרגם את מורה הנבוכים. ייחודו של הרב קאפח היה בהצטרפות יחד של גדלות בתורה ובדעת עם ידיעה עמוקה בערבית ובעברית. שפתו הייתה שפה בהירה, ומתוך הכרה בחשיבות דברי הרמב"ם לדורות הוא העמיס על שכמו את מלאכת התרגום, ובכך עשה מפעל לדורות.

אולם לא רק בתרגום ובפירושים הנגררים עסק הרב קאפח. הרב קאפח הנחיל לנו הרבה יותר. מעל כולם, את הספר שהרמב"ם עצמו הכתירו בשמו "משנה תורה" והוא בנוי לתלפיות בלשון הקודש זכה ובהירה, ובו הראה את ידו הגדולה - אותו ההדיר הרב קאפח על פי כתבי יד תימניים, ומן האוצרות הרבים של ספרי ראשונים ואחרונים שנכתבו על ספר הי"ד החזקה, ליקט הרב קאפח והוסיף לפרש את כל ארבעה עשר החלקים. הפירוש כתוב בסגנון נאה, מבאר דברים הטעונים ביאור, סוקר דברי פרשנים רבים ופותח שער לכל אוצרות התורה. ביצירה זו ניכרת באופן בולט גדלותו בתורה של הרב קאפח.

כל מי שקרא כמה פרקים בספרו הגדול של הרמב"ם "משנה תורה" מתפעל מן הסגנון הבהיר והנוסח המבריק בלשונו - לא עברית מקראית ולא לשון קודש עם תערובת ארמית, אלא שפה עברית מדויקת, נעימה ומעוררת מחשבה. ברם את שאר ספריו כתב בערבית, והוזקקו לתרגמם ללשון הקודש. כאשר החליטו המדפיסים רא"ם במאה התשע עשרה להוציא לאור את המשנה עם הפירושים החשובים והמועילים ביותר, אמנם צירפו את הקדמות הרמב"ם לפירוש שלו, אבל את עצם הפירוש למשנה שכתב הרמב"ם לא כללו במהדורה הגדולה שלהם. הסיבה לכך נראית פשוטה. הרמב"ם כתב את פירוש המשנה שלו בשפה הערבית, שהייתה אז השפה המדוברת אצל רוב היהודים, ואף שנעשו תרגומים ללשון הקודש, הללו היו כבדים וקשים להבנה. אף שכאשר הדפיסו את התלמוד הבבלי הוסיפו גם את פירוש המשנה לרמב"ם בתרגום לעברית, רק מעטים פנו ללמוד אותו בשל השפה הכבדה, ואף מוטעית בכמה מקומות.

עד שהופיע בירושלים תרגומו של הרב יוסף קאפח זצ"ל בשנת תשכ"ג.

מן השמים עזרוהו בכך שנתגלה כתב היד המקורי של המשנה ופירושה שכתב הרמב"ם בעצם יד קודשו, ואותו תרגם הרב קאפח בשפה רמב"מית ובסגנון מאיר. מלבד זאת הוסיף הערות מחכימות ומראי מקומות, כנדרש במהדורה שמיועדת למשורר קוראים ולומדים השותים בצמא את תורתו של מי שאמרו עליו "ממשה רבנו עד רבנו משה לא קם כמשה". לא בפירוש המשנה לבד שלח הרב קאפח את ידו המיומנת. מכתבים, איגרות ותשובות שכתב הרמב"ם בערבית מהווים אוצר גדול, שאף ממנו גילה לנו הרב קאפח בסגנון עברי צח ונגיש. גולת הכותרת של היכל התרגום שבנה הרב קאפח היא הספר "מורה נבוכים". אמנם כבר זמן קצר אחרי כתיבתו היו כמה מתרגמים שניסו את כוחם, אבל נוסח קריא ונוח להבנה לדור שלנו לא היה בעולם עד שהגיש לנו הרב קאפח את תרגומו שלו.

קווים למשנתו ההגותית של הרב יוסף קאפח

הרב ד"ר יוחאי רודיק, מפמ"ר מחשבת ישראל

"הולך תמים ופועל צדק זהו אשר כל ימיו גר באוהלי ה'. גם בעת לכתו ברחוב, גם בעת עשיית חפציו נמצא הוא באוהלי ה', וכל הליכותיו, פעולותיו, מפעליו, דיבורו ושיחותיו קשורים הדוקים במרומי שגב [...] צמודים בידיעת מי שאמר והיה העולם".²⁰

את הדברים הללו אמר הרב קאפח בהספדו על הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל, והם משקפים את אישיותו של הרב קאפח עצמו, כאדם הנטוע בעולמה של תורה ויונק את מהותו הרוחנית ממנה. להלן נעסוק ב"קצירת האומר" בכמה עניינים מחשבתיים מתוך הגותו הרוחנית הרחבה.

על כל פשעים תכסה אהבה

חשיבות המידות הטובות תופסת מקום מרכזי בהגותו של הרב קאפח כבסיס לעיצוב אישיותו של אדם ירא שמים. כדי להפנים מידות טובות חייבים לחנך לאמונה כתשתית שעליה צומחות המידות הטובות. בעניין זה כתב הרב: "הטפות מוסר ונסיונות של שכנוע לאהבה אין להם כל ערך. יתכן ויוכלו להשפיע באופן חיצוני [...] אך לא יקרה שהוא [התלמיד] והתרבות יהפכו לאחדות ואהבתו לא תהפוך לאהבה שבמעמקי הנפש. ערכים המושרשים עמוק בלב האדם הם ערכים של אמונה".²¹ ישנה חשיבות רבה לחינוך המוסרי, אולם כאשר הוא אינו מבוסס על אדני האמונה, הוא לא יוכל להחזיק מעמד בשעת מבחן "ואם אין משהו במעמקי הנפש הרי שיכולת העמידה מוטלת בספק".

הרב קאפח מבדיל באבחנה דקה בין "אהבת חנם" לבין סוגי אהבה שהמשותף להם הוא "אהבה תועלתנית". ישנן אהבות המבוססות על נימוקים מוסריים טהורים, אולם בבסיסן, באופן תת-הכרתי, עומדים שיקולים תועלתניים, כגון: עקירת שנאה מלב האדם, או

20 קאפח, הרב יוסף, "עין טובה ונפש שפלה" (הספד על הרב צבי יהודה קוק), בתוך: כתבים, הוצ' עמותת אעלה בתמר ואחרים, ירושלים תשמ"ט, עמ' 89.

ברצוני להודות לעופר קאפח, נכדו של הרב, וליוסי פרחי על הארת הפנים ועל עזרתם בכתיבת מאמר זה.

21 הנ"ל, "על כל פשעים תכסה אהבה", שם, עמ' 103.

אהבה שיש בה ממד של "לא לשמה". יתר על כן, לדעת הרב יש להבחין בין אהבת חנם, המבוססת על הכרה, לבין זו הבאה מתוך הרגל. הדרגה העליונה היא אהבה מתוך הכרה שיסודותיה בפסוק "ואהבת לרעך כמוך", וכל עניינה אהבה טהורה.

בד בבד מדגיש הרב כי גם אצל אלו שאהבתם מבוססת על נימוקים תועלתניים, ברמה זו או אחרת, כגון אנשי סעד שראשית אהבתם היא על בסיס מקצועי וכספי, בהמשך "מתוך שלא לשמה בא לשמה" וצורת הטיפול האוהבת והמכבדת תהפוך לחלק מאישיותו של האדם. בעם ישראל אנו עדים לגילויי אהבה ומסירות לזולת הן במדינת ישראל והן בקשר עם התפוצות. אהבה זו אהבת חנם היא, וכל עניינה דאגה אמיתית לזולת.

בהספדו של הרב קאפח על הרב צבי יהודה קוק התייחס **לשאלה** מדוע בפרקי אבות מציינים את גדולת אברהם אבינו דווקא בהקשר של מידותיו הטובות: "כל שיש בו שלושה הללו הרי זה מתלמידיו של אברהם [...] עין טובה ונפש שפלה ורוח נמוכה", ואין המשנה מציינת את פעולתו האדירה של אברהם אבינו למען פרסום מציאות ה' בעולם? יתר על כן, על פרסום שם ה' בעולם אברהם סבל ונכלא והושלך לכבשן האש, ודווקא עובדה זו לא הוזכרה במשנה.²² עונה הרב **בתשובתו** כי יכולתו של אברהם אבינו לפרסם את שם ה' הייתה מבוססת על רמתו הרוחנית כאשר כולו היה נתון **בעולם רוחני** ומנותק מהחומריות. שלוש המידות - עין טובה, נפש שפלה ורוח נמוכה - הן שאפשרו לאברהם אבינו לשלוט בפעולותיו באמצעות השכל והדעת ולהיות מחובר בקשר מתמיד עם ידיעת ה'. המיוחד בשלוש המידות הללו יפורט להלן.

המידה הראשונה, "עין טובה", מבטאת את הסתפקות האדם במועט ואת התרחקותו מרכוש ומרכושנות. הרב קאפח מצטט את הרמב"ם בספרו "מורה נבוכים". הרמב"ם סבור כי גם כאשר האבות היו מתעסקים בענייני רכוש, בהנהגתם את בני האדם, לא הייתה דעתם נתונה לענייני הרכוש אלא לדעת ה' בלבד.

22 הנ"ל, הערה ו, שם, עמ' 82-80.

על חינוך נערי הרחוב

אחת הבעיות בחינוך הנוער היא יכולת הטיפול ב"נוער השוליים". הבעיה חמורה במיוחד בשאלות מורכבות, כגון חינוך נוער שוליים מבתיים דתיים בקיבוצים, כלומר בסביבה חילונית, **שעשויה להשפיע לרעה על הנוער**. מחד גיסא יש פה פוטנציאל לשיקום הנוער, מאידך גיסא יש כאן פוטנציאל להשפעה שלילית ועקירת החינוך הדתי (מה שנשאר ממנו...). הרב קאפח מבדיל במאמרו בין בני נוער שהגיעו מבתיים חילוניים לבני נוער שגדלו בבתיים דתיים. חינוך בני נוער שהגיעו מבתיים חילוניים בקיבוצים עשוי להועיל להם ולהובילם לדרך טובה, "אם לא חיים יהודיים הרי חיי אנוש, ליהנות מיגיע כפיהם". לעומת זאת, "נוער שוליים" מבתיים דתיים, שהם שומרי כשרות ואינם מחללי שבתות, הרי שהשהות בקיבוצים חילוניים תשפיע לרעה עליהם ועל עיצוב עולמם הרוחני. במילותיו של הרב, "כאשר אנו מוסרים אותם לקיבוצים חילוניים אנו גורמים **ישירות** לאכילת נבילות וטריפות". יתרה מזו, החשש הוא כי חינוכם בקיבוצים חילוניים עלול לייצר **אידאולוגיה חילונית**, ולא רק חיים חילוניים. בסיכומו של המאמר מגיע הרב קאפח למסקנה שאין להימנע מסידור נערים בעייתיים בכל מקום שיאפשר להם לחזור למוטב.

שילוב בין העדות השונות

נוסחי התפילה והמנהגים השונים של העדות יוצרים חיץ בין קהילות שונות בעם ישראל. הרב קאפח דוגל באופן מובהק **בשבירת המחיצות** בין העדות ובשילובן. בראש ובראשונה, חובה להדגיש את ההיבט החיובי בכל עדה ואת האור שבה כדי ללמוד וללמד. לדעת הרב, שבירת המחיצות תתבטא בהנהגת נוסח אחיד לנוער בתפילה, במיוחד בשלבי הגיל שביחס אליהם אין להחיל את דברי התלמוד בעניין אלה שנהגו איסור על עצמם, שאיסור זה נעשה להם כנדר.

ביטול המחיצות מתבטא בביטול סממנים אופייניים לעדה מסוימת, במיוחד במקרים שבהם מדובר בסממן "טפל", לדוגמה: אמונות טפלות מקובלות בקהילות מסוימות וכדי לבטלן מציע הרב קאפח "לא להתנגד בכח אלא זלזול מתמיד באמונה הטפלה". הכיוון העקרוני צריך להיות יצירת מנהג אחיד לכלל הקהילות באמצעות הקמת ועדות ציבוריות ובאמצעים נוספים.

המידה השנייה, "נפש שפלה", מלמדת לפי הרמב"ם על פרישות מהנאות חושניות של העולם הזה ועל התמסרות בעיקר למישור הרוחני. התמסרות זו איננה על רקע סגפנות או תיעוב ההנאות הגשמיות, אלא מתוך "נפש שפלה" - שעיקרה פרישות מרצון.

המידה השלישית היא "רוח נמוכה", שעיקרה ענווה מופלגת. רק כאשר אדם נמצא במדרגה זו הוא מתמסר כולו לעבודת ה' ומנותק מעבודת עצמו ושעבוד ליצריו, כדברי חז"ל: "לא יהיה בך אל זר" (תהלים פא, י) - איזהו אל זר שיש בגופו של אדם, הווי אומר זה יצר הרע" (שבת קה:).

הרב קאפח יישם את משנתו ההגותית **במצאאות היומיומיות**, כפי שכתב למשל במאמרו "שבע מידות בעובדי ציבור"²³. במאמר זה מונה הרב כמה תביעות יסודיות שהן התשתית הערכית-מוסרית לכהונה ציבורית. בראש ובראשונה צריך עובד הציבור להיות ירא שמים. מידה זו חשובה יותר מחכמה ויכולת אינטלקטואלית, שאף הן נמנות בין תכונות היסוד של עובד הציבור, כדברי הרמב"ם: "כל מי שאין בו יראת שמים, אע"פ שחכמתו מרובה, אין ממנין אותו למינוי מן המינויים בישראל" (רמב"ם, הל' מלכים, פרק א).

עובד הציבור צריך להיות נקי מרדיפה אחר עושר וממון, ושנאת ממון צריכה להיות תכונה בולטת באישיותו. במקרים רבים מינו לתפקיד גבאי צדקה דווקא אנשים אמידים, שאינם זקוקים לכספי "הקופה הציבורית", ובדרך כלל אינם נמשכים אליה להוצאת כספים.

טהרת המעשים צריכה להשתלב באישיותם של עובדי הציבור, המתאפיינים ב"אהבת אמת, אהבת הבריות ובעלי שם טוב".

הרב קאפח מצפה מאנשי הציבור, באופן פרדוקסלי, שלא להיות אהובים על הציבור יותר מדי... לדעתו תלמיד חכם שאהוב על בני עירו - סימן שאינו מוכיחם, ובמובן מסוים סותרת אהבת הבריות שלו את מידת האמת. עם זאת, ודאי שאנשי הציבור מצווים להעניק יחס טוב ומכובד לאנשים השונים, בבחינת "במה יהיו אהובין על הבריות? בזמן שיהיו בעלי עין טובה, נפש שפלה, ודיבורן ומשאן בנחת עם הבריות" (רמב"ם, הל' סנהדרין פרק ב).

23 הנ"ל, במאמרו "שבע מידות בעובדי ציבור", שם, עמ' 109-117.

חינוך הבת ללימוד תורה ומוסר²⁴

הדיון בנושא חינוך הבת ללימוד תורה ומוסר מופיע במאמר בכמה היבטים יסודיים: חיוב בתפילות; מנהגי עדות שונות בחינוך משותף, פנימייתי בעיקר; שאלות בנושאי צניעות ומוסר; שאלת שירות לאומי לבנות; ויחס אל מעמד האישה בתפקידים ציבוריים. בעניין לימוד תורה לנשים מתמודד הרב קאפח עם שאלה מעניינת בעניין מורה המלמדת בתיכון את ספר "ויקרא", ומעוניינת להרחיב את ידיעותיה ולהעשיר את תלמידותיה. האם המורה רשאית לעיין בגמרא כדי לדלות ממנה ציטוטים ומובאות לצורך שיעורה בתנ"ך? תשובת הרב קאפח חד משמעית:

נראה ברור שרשאית לעיין כרצונה ולהעניק מידעיותה לחניכותיה, כי כל האיסור אינו אלא על האיש ללמדה, אבל שתלמד מעצמה אין מניעה או איסור. יתירה מזו, יש הסבורים שאין איסור לגבר ללמד אשה תורה שבעל פה, והאיסור הוא רק על האב ללמד את בתו (לשון המשנה: "המלמד את בתו"). מסקנה לאור האמור לעיל כי אין לעכב את המורה מלעיין בגמרא.

דומני, כי התייחסות זו של הרב קאפח לשאלה **מעשית** מאפיינת את מכלול השקפתו התורנית, שאיננה נרתעת מלעגן את יסודות ההלכה במציאות המודרנית.

מקום מיוחד בהקשר זה מעניק הרב קאפח ללימודי מחשבת ישראל, וקובע באופן נחרץ וברור: "מה ששייך לתחום 'מחשבת ישראל' **חובה** ללמד את הנשים ולהעלותן בדרגה לפי גילן ורמת השכלתן [...] ובשום אופן אין המורה יוצא ידי חובתו אם ילמד דינים מעשיים ויניח את חניכיו ללא השקפה נכונה", או במילים אחרות "ללא אלוקים" ... לאור זאת מגיע הרב למסקנה כי למידת "מחשבת ישראל" היא **חובה** על כל יהודי, בין איש ובין אישה. לימוד זה מחייב הכרת "המדעים ההכשרתיים" (מלאכת ההיגיון, מדעי הטבע והתבניות ההנדסיות). מקצועות אלו מקבלים במשנת הרב קאפח מעמד מרכזי בדרך אל שלמותו הרוחנית של המורה.

מסקנה מתבקשת מההשקפה הנ"ל היא כי הלימודים שנקראים "לימודי חול" אינם חולין בלבד ואינם "איבוד עת" [בזבוז זמן], אלא יש להם מעמד מסוים של קודש. אם מגמת לימודי החול היא לצורך פרנסה - הרי הם מצווה, ונכנסים בגדר חיוב האב לבנו "ללמדו אומנות",

24 ראה: קאפח, הרב יוסף "חינוך הבת ללימוד תורה, למוסר ולעזרה לזולת" בתוך: **האשה וחינוכה**, הוצאת אולפנת בני' ע' 'אמנה' כפר סבא, תש"מ, עמ' 37-31.

ואם נלמדים כלימודי ידיעת ה' - הרי הם בגדר פרד"ס ומוגדרים כקודש בפני עצמם. יתר על כן, לימודי חול יכולים להיות אמצעי להכרת ה', כמו שנאמר אצל אברהם אבינו שהגיע להכרת ה' באמצעות האסטרונומיה.

במקביל מדגיש הרב קאפח את חשיבות לימוד ההלכה לעומקה, וזאת מכיוון שרק הכרה יסודית ומקיפה של יסודות ההלכה תמנע מהבת שיבוש והחמרה מיותרים. למשל בנושא התפילה, שנשים מחויבות בה מהתורה, מומלץ להקפיד על תפילת הבוקר ואין להקפיד ולהחמיר בשאר התפילות.

בנושא הצניעות מדגיש הרב קאפח כי ישנה פגימה בנושא הצניעות בהליכה לברכה מעורבת, משום שהדבר מביא לקהות חוש הצניעות אצל הבנות. מומלץ לחנך את הבנות לצניעות דרך הדגשת ייחודה של הצניעות לדת ישראל. בהקשר לנושא הצניעות מתייחס הרב לכמה עניינים נוספים; הוא מכיר בערכם של הצגות וקונצרטים, בניגוד לקולנוע, ומעודד שירות לאומי שנמצא תחת פיקוח.

האם ראוי לכתוב "בע"ה" בראש המכתב?

הרב קאפח מתייחס במאמרו לעובדה שכתובת בע"ה או בס"ד בראש מכתב לא הייתה נפוצה בארצות המזרח, ומניח שיש לכך טעם מחשבתי-הלכתי. הרב מתייחס לשאלת היסוד שבה דן הרמב"ם, בהקדמתו למסכת אבות ובמקומות נוספים - האם רצון ה' וגזרתו מתייחסים לפעולות האדם **בכל רגע נתון** (כלומר, האם פעולות כגון הרמת יד או כתיבה מצריכות את רצון ה'), או שהאדם ורצונו מסורים בידו מראשית בריאתו והוא חופשי להשתמש בהם כרצונו. בהקדמתו למסכת אבות מגיע הרמב"ם למסקנה: "הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע - שהוא עצמו [האדם] ידע הטובות והרעות, ויעשה איזה מהן שירצה ואין מונע אותו מכך". ובמקביל כתב הרמב"ם גם בהלכות תשובה (פרק ה'): "רשות לכל אדם נתונה [...] וכל מעשיו מסורין לו ולא יהיה לו כופה או מושך, אלא הוא מעצמו ומדעתו". הרב קאפח מדייק מדברים אלו כי ניתנת לאדם היכולת לבחור, וזו הסיבה לזכותו או לחיבו על מעשיו.

לאור זאת, נראה לדעתו כי אם תוכן המכתב הוא דבר מצווה ועניינים נעלים המביאים לגמול ושכר מאת ה', הרי הקב"ה אינו מתערב, כי התערבותו תמנע את השכר המגיע לבעל

הרצון החופשי. במקרים אחרים, כאשר תוכן המכתב ומגמתו שליליים, הרי שאין לערב ולשתף את בורא עולם בעניינים פסולים אלו, ועל כן אין לכתוב "בעזרת ה'"... לכן לא נהגו הקדמונים לציין "בע"ה" בראשית מכתבם. בד בבד מגיע הרב למסקנה כי ראוי וטוב לציין בראש מכתב בע"ה, וכל עניינו להסביר את טעם מנהגם של יהודי תימן שלא נהגו כך.

לסיכום, הרב יוסף קאפח תרם תרומה של ממש לעולם ההגות היהודית, הן במשנתו והן, או בעיקר, בתרגום עשרות כתבי יד של גדולי יהדות ספרד לעברית. דוגמאות לתרגומים אלו: ספרו של רב סעדיה גאון "אמונות ודעות", ספרו של ר' יהודה הלוי "הכוזרי", ובעיקר כתבי הרמב"ם השונים, דוגמת "מורה נבוכים".

השקפת הרב הייתה דתית-לאומית, ודמות מופת עבורו הייתה דמותו של הראי"ה קוק, שבישיבתו "מרכז הרב" למד הרב קאפח שנים מספר. באופן אישי זכה כותב שורות אלו לראיין את הרב בשעתו בביתו בירושלים. זכורני כיצד הרב ישב על מזרן צמוד לקיר, ואני, שבאתי לראיין, התיישבתי לידו, ושוחחנו על אודות זיכרונותיו מישיבת "מרכז הרב". דמות מופת לחשיבה הלכתית, משנה הגותית ומידות טובות.

נסיים בדברי הרב קאפח על הרמב"ם, הראויים להתייחסות גם ביחס לכתבי הרב קאפח עצמו: "בהגיע ספרי הרמב"ם לתימן ראו חכמי תימן שהם מהולים במידה גדושה ברעיונות פילוסופיים ופרקי מחשבה רבים הושקעו בהם. הרגישו שיש כאן 'אחד משלנו'. כאן יש לפני מי לשפוך שיחם בכל השטחים לרבות שטחי המדע והמחשבה".

הרבנית ברכה קאפח זצ"ל

אשת חסד, פעילה חברתית, יזמית ומורת דרך לרבים. כעמוד האש הלכה לפני מחנה המתנדבים בעם ושימשה מופת וסמל לאלו המקדישים את חייהם למען הזולת.

חיותה דורה

פרופ' אביבית לוי

דני סיגל

רחל סילבצקי

יחיאל צחי

חברה ומתנדבת

נכדת הרב והרבנית קאפח

סופר, משורר ומרצה, יו"ר קרן זיו בעבר ובן-בית אצל הרבנית קאפח כ- 35 שנה

יו"ר "אמונה"

נכדם של הרב והרבנית קאפח

הרבנית ברכה שלנו

חיותה דורה, חברה ומתנדבת

הרבנית ברכה זכתה לסגל לעצמה התפעלות וסקרנות כמו של ילד קטן שבזה הרגע מגלה את העולם, וזאת לצד חכמה, עוצמה וניסיון של אדם שכבר ראה עולם ומלואו, נחישות, רגישות, אמונה, חוש הומור מפותח, כוח של ברכה, אהבה בלי גבולות וחברות של אמת. בחן הייחודי לה הצליחה הרבנית ברכה לקבץ סביבה מעגל של אנשים צעירים ומבוגרים שנרתמו למעשי החסד שלה - אחד בתרומה כספית ואחת בסידור החלות בשקיות, אחד בהעברת אוכל לנזקקת שגרה רחוק, אחר בהבאת העופות ועוד עוד. היא לימדה אותנו לרדוף אחרי המצוות, שיהיו לנו הרבה מצוות כי זהו העושר האמתי!

הרבנית הייתה המנהלת הגדולה של בנק המצוות. לכל אחד הייתה המצווה שלו והיא שמרה לו עליה. היא לא ערבבה בין המצוות ונתנה לכל אחד ואחת את ההרגשה שהוא היחיד והמיוחד. היא ניהלה את בנק המצוות באמונה גדולה ובשיתוף פעולה בין שמים וארץ, מתחננת לבורא עולם שישלח תורמים כדי להעניק לששת אלפים משפחות מוצרים לליל הסדר, ומקבלת את התורמים והתורמות בלב פתוח ושמח. על כל פרוטה אמרה תודה, וכמובן - כל אחד יצא עם ברכה שנוגעת הכי עמוק בלב. הרבנית מעולם לא נתנה למישהו לצאת מביתה בלי שבירכה אותו מעומק לבה.

על אף המשימות הרבות, הרבנית אף פעם לא הכניסה שבת בלחץ. כמה שעות לפני כניסת השבת כבר הייתה לבושה בבגדי השבת, עטורה במטפחת לבנה רקומה, יושבת וממתינה בציפייה שקטה לקבל את פני שבת המלכה. בהדלקת הנרות הייתה הרבנית מתפללת עבור כל עם ישראל, עבור משפחתה הרחבה ועל שאר העניינים הנדרשים, מול נרות השבת המנצנצים ומאירים בלהבה קטנה ועדינה, אך עמוקה ועליונה כל כך.

בליל שבת חנוכה לפני שנים מספר הייתה הרבנית ב"בית טובי העיר" לצורך התאוששות לאחר ניתוח. זכיתי להיות אתה מכניסת השבת ועד אחרי הסעודה. בכניסת השבת לא ויתרה הרבנית על הדלקת נרות חנוכה ונרות שבת, ובכוחות מאומצים הגיעה אל המקום

הרבנית ברכה קאפח - אשת חסד מופלאה, אשר זכתה לקיים את דברי הרמב"ם על מצוות הצדקה בהידור רב, במאור פנים ובשמחה. היא הכירה כל נזקק ונזקקת בשמותיהם, ידעה את סיפור חייהם, והם היו לה כמעין חברים. בתבונה, ביצירתיות ובתושייה רבה מצאה מזור לחוליים של רבים והקלה על כאבם. מדי יום שישי חילקה למשפחות רבות שקיות ובהן מוצרים יבשים, עוף וחלות, אך העיקר היה תשומת הלב והעידוד שנלוו לחלוקה. בכל שבוע נכנסו לסלון ביתה, ישבו על הספה וקיבלו את שקיות המזון לשבת, ובדרך אגב שיתפו אותה בקשייהם הבריאותיים והכלכליים. את כולם קיבלה בסבר פנים יפות, בשבילה כולם היו אנשים עם רגשות וכאבים. הם לא היו מספרים או רחוקים, כולם היו חלק מהמשפחה הרחבה.

הרבנית ידעה איך לחלק את המוצרים בין המשפחות הנזקקות: למשפחה אחת שתי חלות, ולמשפחה אחרת תמיד שמרה בצד יותר; לאחד ידעה לתת עוף פעם בחודש, לשני מדי שבוע; למישהי אחרת השתדלה מאוד לתת גם קצת כסף מלבד מוצרי המזון כדי שתוכל לקנות תרופות, ותמיד כשהיו גרביים חילקה לכולם.

הרבנית הייתה אלופה, היא ידעה וזכרה למי מגיע מה, ואם היה אדם שלא הגיע לביתה לקבל את החבילה ביום שישי והשעה כבר הייתה מאוחרת, התקשרה לשאול - מה קורה? האם יבואו לקחת מוצרים לשבת? כאשר הייתה הרבנית צריכה להתאשפז בבית חולים ישבנו אתה מבעוד מועד לרשום מה מגיע לכל אחד ואחת. באורח פלא הרבנית זכרה הכול בדיוק. אם אדם שהרבנית אמרה לו להגיע רק פעם בחודש הגיע לפתע והקדים את בואו בלי סיבה, הרבנית לא הייתה מוותרת והייתה אומרת לו להגיע רק בזמן. לפעמים היא גם ידעה לכתום על מי שמגויס. מהרבנית למדתי שחסד אמתי הוא לפעמים גם גבורה לומר "לא". בכל יום שישי, לאחר שהעומס של חלוקת המצרכים קצת נרגע, הרבנית לא ויתרה על "חגיגת יום שישי", כלשונה. היינו יושבות במטבח וסועדות את חגיגת יום השישי עם סלופים טריים וחביתה. תירוצים כמו "אני לא רעבה..." לא התקבלו. על "חגיגת יום שישי" לא מוותרים.

המיועד והדליקה אותם. כשסעדנו יחד בחדר, שרתי לרבנית לפני הקידוש. כששרתי לה "אשת חיל", הרגשתי שזו האישה היחידה שבאמת עשתה וקיימה בימי חייה את כל בתי השיר.

כאשר הרבנית כבר לא יכלה להתרוצץ בכל רחבי ירושלים כמו בימי בחרותה היא הייתה מקבלת את כל הבאים בסלון ביתה. על השולחן היו לרוב סידור "שיח ירושלים", ספר תהלים ומשקפיים. לימים היה לה פנאי והחלה לקרוא ספרי חול. הדבר לא השביע את תשוקתה והיא ביקשה שיביאו לה ספרים מהספרייה של הרב. בשקדנות עצומה השלימה כמה פעמים את הקריאה בתנ"ך. בכל פעם שהגעתי לבקרה עדכנה אותי איפה היא אוחזת ובעוד כמה זמן היא מסיימת את הספר / החומש / התנ"ך. לאחר מכן החלה לקרוא את ה"משנה תורה" לרמב"ם עם הפירוש של הרב.

פעם אחת הגיע החורף והגשמים מיאנו לבוא. הרבנית אמרה לי: "צריך לעשות משהו". היא סיפרה על שנת בצורת קשה בתימן, שבה שום תפילה וצום לא הועילו, עד שהחליטו לכנס את כל הילדים לתפילה לגשמים, ואכן תפילת הילדים הועילה. באותה שנה ביקשה הרבנית שננסה להודיע בכמה שיותר גנים ובתי ספר על זמן מיוחד לתפילת ילדים. קבענו זמן ושעה, הודענו בגנים ובבתי ספר ואף פרסמנו את דבר התפילה באחד מעלוני השבת. בשעה היעודה הלכנו יחד עם הרבנית לקבר רחל להעתיך בתפילה ולעורר רחמי שמים כדי שירדו גשמי ברכה לעם ישראל.

לאורך כל שנות החסד של הרבנית, ניכר בה שזוהי שליחות חייה. היא לא ויתרה על המפעל העצום הזה בשום שלב. לא בימים שהתרומות מיאנו להגיע, לא בימי חולי וכאב ולא בימי זקנה וחולשה. ביתה היה תמיד פתוח לעזרה.

שבועיים לפני פטירתה, ביום שישי בבוקר, באתי לבקרה. הרבנית שכבה במיטתה ובני משפחתה סעדו אותה. לרבנית כבר היה קשה לדבר ועיקר התקשורת הייתה דרך מגע כף ידה החם והמקרב. בזמן שהייו סביב מיטתה נשמע צלצל בדלת, וכולנו נשארנו סביבה. בכוחות מאומצים הרבנית אמרה: "תלכו לראות מי שם בדלת". באותו הרגע התרגשנו כל כך וניגשנו אל הדלת. הרבנית לא ויתרה, ועד הרגע האחרון ניסתה לדאוג לזולת ולאסוף עוד מצווה. היא ממש חיה את החסד והעזרה, ואף בכוחותיה האחרונים בחרה להגיד לנו: תמשיכו לפתוח את הדלת ולראות מי עוד זקוק לעזרה.

אבן שואבת לחסד

פרופ' אביבית לוי, נכדת הרב והרבנית קאפח

יחיא. יחיא הקטן נפטר בגיל שלוש, בעת מסעה של משפחת קאפח הצעירה לארץ ישראל בשנת 1943.

בהגיעם ארצה, התיישבו תחילה בעיר תל אביב. שם נולד בשנת 1945 הבן אריה, ה"צבר" של המשפחה. רק לקראת סוף שנת 1946 העתיקה המשפחה את מקום מושבה לעיר ירושלים, שבה התגוררו בני משפחתה של הרבנית ואמה נעמי. באותה שנה למד הרב קאפח בישיבת "מרכז הרב". הם קבעו את מושבם בשכונת "נחלאות", ובה התגוררו מאז ועד פטירתם.

בשכונת "נחלת אחים" הקימה הרבנית את בית המלאכה שלה, שהתמחה בעבודות רקמה אמנותית תימנית. את מלאכת הרקמה למדה הרבנית בתימן. היא הצליחה בתחום משום שהייתה זריזה, דייקנית ובעלת כושר המצאה. את מיומנות התפירה רכשה בעצמה: הייתה פורמת בגד, לומדת את מבנה, משרטטת את צורת המבנה שלמדה על עיתון, גוזרת את הבד ואחר תופרת. את הבגדים שתפרה עיטרו דוגמאות הרקמה הייחודיות שלה. היא החלה בעבודה עם תופרת אחת בביתה, ועד מהרה העסק התפתח והעסיק למעלה מחמישים רוקמות - תופרת יומית וכמה רוקמות עבדו בבית הרבנית, ויתר הרוקמות קיבלו את העבודה שהזמינה מהן וביצעו אותה בביתה. בלילות נהגה הרבנית לשרטט את הדוגמאות על גבי עיתונים, ובבוקר הייתה מחלקת אותן לרוקמות. עבודותיה קנו לה שם אף מעבר לגבולות הארץ, והיא החלה לקבל הזמנות להציג תערוכות של לבוש מסורתי במקומות רבים בארץ ובעולם.

למרות שעיסוק זה הביא לה פרנסה בשפע, סיפוק יצירתי ואף שם טוב, היא החליטה לסגור את בית המלאכה המשגשג לטובת פעילות צדקה בהתנדבות, אבל "במשרה מלאה". זר אולי לא יבין זאת, אבל סבתא קודם כול אהבה אנשים - פשוטו כמשמעו. היא

סבתי, הרבנית ברכה קאפח ז"ל, הייתה מופת של חסד. מפעל הצדקה שהקימה חולל מהפכה בחייהם של אלפים רבים, שהיא טיפלה בהם באופן אישי והביאה לשינוי של ממש בחייהם. בפשטות, בצניעות, בשמחה, בחריצות ללא גבולות ובאהבה גדולה הניעה את מפעלה הכביר למען החברה בהתמדה ולאורך שנים רבות. סבתא הייתה אשת מעשה בכל רמ"ח איבריה, החסד היה "העבודה שלה" - כך כינתה את מפעלה, שעליו קיבלה את פרס ישראל.

הרבנית קאפח נולדה בעיר צנעא שבתימן בשנת 1922 לאביה יוסף צדוק ולאמה נעמי. אביה עסק במסחר והמשפחה בת אחת עשרה הנפשות חיה ברווחה כלכלית. עם זאת, חונכו הבנות שלא לשבת בטל, אלא תמיד לעסוק במלאכה או בעבודה. סבתא סיפרה כי אביהן נהג לומר: "אם יש לך זמן פנוי, תפרמי את השמלה שלך ותתפרי אותה שוב". היא העידה על עצמה שהייתה תוססת ואהבה כבר אז לארגן פעילויות חברתיות ו"חאפלות". החינוך לעשייה בשילוב תכונות אופייה וכישוריה הצטרפו גם לנסיבות חיים מיוחדות שהובילו אותה בדרכה המופלאה.

בגיל 11 נישאה לבן דודה יוסף קאפח, לימים רב ותלמיד חכם ששמו נישא בפי כול הן בעולם התורני והן בעולם האקדמי, ואף זכה בפרס ישראל על תרומתו. יוסף הצעיר היה יתום מאב עוד בטרם הוציא את שנתו הראשונה. מאמו התייתם לפני שמלאו לו שש שנים, ומאז איימה עליו "גזרת היתומים" שחייבה כל יתום להתאסלם. הוא גדל והתחנך בבית סבו מארי יחיא קאפח, שהיה מגדולי רבני תימן בדורות האחרונים והיה מכובד גם בקרב שליטי תימן. כל עוד סבו היה בחיים, השלטונות העלימו עין מיתמותו, אולם כשנפטר הסב ויוסף בגיל בר מצווה לערך, המוצא להצילו מן הגזרה היה הנישואין.

בנם הבכור דוד נולד כשבכרה הייתה עדיין בגיל העשרה. בתימן נולדו גם הבת נעמי והבן

הייתה אישיות חברתית מטבעה, גם לפני שהפכה את פעילות הצדקה לדרך חייה באופן טוטאלי ומתמסר. כשסבא, אז צעיר שקיבל תעודת כושר לדיינות, קיבל הצעה למשרת דיין בעיר צפת, הוא שמח בהצעה, כי ידע שאין שם ציבור של תימנים ולכן לא יצטרך לעסוק בצורכי ציבור ויהיה פנוי לעבודתו התורנית. אולם סבתא "הטילה וטו" על ההצעה בדיוק מאותה הסיבה - החיים בבידוד חברתי לא היו מתאימים לאופייה. בעזרה לנזקקים מצאה סיפוק שכמותו לא היה לה בשום פעילות אחרת. היא ראתה בכך זכות והתפללה לריבונו של עולם שימשיך ויזכה אותה בעבודה זו.

הלל הזקן היה אומר: "במקום שאין אנשים - השתדל להיות איש" (אבות ב, ה). זו הייתה דרכה של סבתי, ומה שהוביל את מפעל החסד שלה. מיד כשזיהתה צורך כלשהו נענתה לו במסירות, ומעולם לא עצרה לחשוב האם יש מישהו אחר שיכול, אולי אפילו צריך, לטפל בכך. כך גם החלה התמסרותה לעזרה לזולת, לפי עדותה. יום אחד, בעוד היא עושה את דרכה ברחוב, שמעה אישה קשישה בוכה וצועקת שהיא רעבה. הרבנית עלתה לדירתה של האישה בקומה השנייה כדי לברר את הדבר, ומצאה את האישה המסכנה מסתובבת בביתה בנעל אחת, מורטת את שערותיה מרעב ובוכה. מיד רצה הרבנית אל ביתה, הכינה לאישה אוכל חם וחזרה אליה. אולם, היא לא הסתפקה בברכותיה החמות של האישה על כך, אלא גם חיממה מים ורחצה אותה. אחר התבוננה סביב, ומשראתה ערימת בגדים מלוכלכים בפניה, זוהמה וזבובים מכל עבר, החליטה לטפל גם בכך: שטפה את הרצפה וכיבסה את הבגדים. היא לא עזבה את הבית עד אשר היה מצוחצח, והקשישה דומעת, מברכת אותה ושואלת בתמיהה: "מי שלח אותך?". הרבנית ענתה לה בפשטות: "ה' שלח אותי", ושמחה גדולה על הזכות שנפלה בחלקה מילאה את לבה. גם לאחר מכן לא עזבה את הקשישה. במשך ארבע שנים סיפקה לה שלוש ארוחות ביום, ומדי יום רביעי רחצה אותה, כיבסה את בגדיה וניקתה את ביתה, עד שנפטרה האישה לבית עולמה. אז טיפלה הרבנית בגופתה וטיהרה אותה.

מצווה גוררת מצווה, כפי שנהגה הרבנית לומר, ומשנודע לאנשי השכונה כי הרבנית מטפלת באישה הקשישה, סיפרו לה על מקרים נוספים, וידיה הלכו והתמלאו בעבודת החסד. מעולם לא אמרה "אי אפשר", "קשה לי" או "אני לא יכולה". תמיד נהגה לומר

לפונים אליה: "ה' יעזור", ולא חסכה מאמצים כדי לסייע. באהבת הזולת שבה וביכולת להבין ולהקשיב הצליחה לחדור ללבו של כל אדם, ואף למצוא את הדרך להחזיר נוער עברין למוטב. אנשים קיבלו ממנה תוכחה וביקורת, כי ידעו שהדברים נאמרים מתוך אהבה ורצון להיטיב עמם. היטב חשו וזכרו שהיא שם עבורם עשרים וארבע שעות ביממה, ולא "סוגרת את המשרד" אף פעם. היא הייתה עובדת סוציאלית, פסיכולוגית, אשת עסקים, יזמית, מנהלת לוגיסטית, מנהלת כוח אדם והשמה, מפיקת אירועים, גזברית ועוד עשרות תפקידים. על אף שלא הייתה לה השכלה פורמלית באף אחד מהתחומים, את כל התפקידים מילאה בצורה מעוררת השתאות.

את היזמות, היצירתיות והכישורים החברתיים שהביאו להצלחת בית המלאכה שלה, גייסה לטובת מפעל החסד. מפגש עם ילד שהצטער משום שלא יכול היה להשתתף בקייטנה שהוריו התקשו לממן נגע ללבה, וגמלה בה ההחלטה לארגן קייטנה שתהיה פתוחה לכולם - גם למי שאינו יכול לשלם. היא העסיקה צוות מדריכות שיפעיל את הילדים ודאגה להם לכניסה לברכת רמת רחל, לטיולים ולמתנות מרהיבות, שהפכו את הקייטנה למבוקשת.

לקראת החזרה לבית הספר ארגנה תרומות של ציוד חדש עבור ילדים ממשפחות מעוטות יכולת: ילקוטים, קלמרים, טושים, עפרונות, צבעים, מחברות - כל מה שנדרש כדי לאפשר לילדים אלה חזרה בשמחה ללימודים. גם מציבור האימהות לא התעלמה, וארגנה טיולים וחוגים כדי לאפשר להן להינפש משגרת יומן הקשה.

כשהחליטה ללמוד שחייה בעצמה, גררה אתה את כל נשות הסביבה ופתחה חוגי שחייה. תקופה ארוכה נהגה לשחות שלושים ברכות ביום, ואף אחרי גיל שמונים עוד הייתה מקפידה לשחות בברכה מדי יום. כשבני הקטן, נין של הרבנית, התפעל מכך שהיא יכולה לעשות מה שהוא עוד לא מסוגל, העירה כי עתה היא כבר מבוגרת, אולם, כאשר הייתה עדיין צעירה בת שישים, עוד הייתה גם "קופצת ראש" לברכה.

כנכדתה היה נדמה לי כי שום דבר אינו יכול לעצור אותה. אם צץ מכשול בדרכה מצאה נתיב אחר בדרך אל היעד שהציבה

לעצמה. היא לא התייאשה, ותמיד עודדה את הסובבים אותה להאמין בישועתו של בורא עולם. אחד המפעלים הכבירים - אולי המרשים ביותר שקיבלה על עצמה - הוא מבצע "קמחא דפסחא". היום מבצעים כאלה מקובלים במקומות נוספים, אולם היא הייתה חלוצה בעניין והתוותה דרך לרבים אחרים. בכל שנה לקראת פסח, במשך עשרות רבות של שנים, חילקה הרבנית חבילות חג לאלפי משפחות מעוטות יכולת שאין להן אפשרות לרכוש את צורכי החג היקרים: יין, שמן, מצות, ביצים, תמרים, קמח מצה וכדו'. היא החלה בחלוקה של 60 מנות, אך ראתה כי הנזקקים מרובים והיא אינה יכולה להשיב את פניהם ריקם. כך מדי שנה גדל והלך מספר מנות החג שחולקו לקראת חג הפסח, עד שהגיע ל-6000 מנות. מדובר במבצע לוגיסטי רב-ממדים, הן מבחינת העלויות שלו, והן מבחינת היקף הארגון והתכנון הנדרשים לצורך חלוקה של חבילות מזון לכמות אדירה כזו של אנשים במספר מצומצם של ימים. הרבנית אף יזמה אירועי גיוס כספים לצורך מפעלה זה. האירועים היו בעלי תוכן מיוחד - בסימן עדות ישראל, והם משכו בססגוניותם אישי ציבור שהזמינה לשאת דברים וגם תורמים פוטנציאליים.

הרבנית הייתה אבן שואבת לחסד. כל מי שנקלע לסביבתה נדבק בפעילות שלה. נשים רבות מאלה שבאו להיעזר בה מצאו את עצמן שותפות למפעלה, והפכו מנתמכות לתומכות. עבורנו כולן היו "החברות של סבתא". הן היו שותפות בשמחות המשפחתיות והיוו חלק בלתי נפרד מביתה של סבתא. לא היה אפשר לסרב לה, ומעולם לא היה איש שהתחרט על כך שנענה לה.

גם שיעורי תורה ופרשת שבוע לימדה באופן קבוע. על אף שבתמן לא לימדו נשים לקרוא ולכתוב, אביה דאג ללמד את בנותיו ברכות, תפילות ודרך ארץ. כשהגיעו בני הזוג קאפח לארץ, ומצאו מציאות שונה לחלוטין ממה שהכירו, החליטה הרבנית שלא טוב שרק הרב ילמד, כפי שניסחה בלשונה המיוחדת: "הכיס שלו מלא והכיס שלי נשאר ריק". בחריצות ובנחישות למדה את מלאכת הקריאה והכתיבה, ומאז בהתמדה קראה תנ"ך, מפרשים ואף מספריו של סבא, וה"כיס שלה" הלך והתמלא. היא שיתפה את קהל חברותיה-תלמידותיה במה שלמדה בחדווה ובהתפעלות של מי שמגלה עולמות לראשונה, והתלהבותה הייתה מדבקת.

אמונתה בבורא עולם הייתה בלתי מעורערת, והתפילות שלה היו שיחות נפש אישיות וקרובות עם הקדוש ברוך הוא. פעמים רבות התבדחנו על כך שיש לה "קו טלפון ישיר" לריבונו של עולם, והוא נענה למה שהיא מבקשת ממנו. פעם שאל אותה אבי כיצד אינה חוששת להתחייב לספקי מזון בסכומי כסף גדולים כל כך עבור מפעל "קמחא דפסחא" שייסדה. בביטחון גמור ענתה לו כי הקב"ה יודע שאינה עושה זאת למען עצמה, והוא ישלח לה את הכסף להחזיר את החוב. לא עברו רגעים אחדים והנה דופק בדלת הדוור ובידו מכתב עם תרומה נכבדה מנדבן בחו"ל ששמע על מפעלה, אף שלא הכירה באופן אישי. אמרה סבתי לאבי: "אתה רואה, ה' שלח לי".

הרבנית ברכה קאפח אמנם עמדה בראש ארגון חסד גדול ומסועף, אבל לא הייתה אישה של נאומים רשמיים. מעולם לא הרגישה בנוח כשנדרשה לכך. היא אהבה לדבר באופן טבעי ואמתי, "בגובה העיניים", ולא בצורה רשמית. קרה שהייתה צריכה לשאת דברים לרגל קבלת פרס כלשהו, וביקשה מבני המשפחה שיכתבו עבורה נאום רשמי שיהלום את המעמד, אולם לאחר הנאום הצטערה על כך וחשה שקריאת מילים שנכתבו בידי אחר מן הדף אינה מתאימה לטבעה, ומאז לא הכינה עוד נאומים. כשנתבקשה לומר כמה מילים בטקס או באירוע, אמרה את הדברים שיצאו מלבה באותו הרגע, ופיה הפיק מרגליות. פעם נשאלה בראיון כיצד רואה הרב את פעילותה הענפה, שבעקבותיה היא נעדרת פעמים רבות מן הבית. היא ענתה בפשטות: תראה, הרב כותב הרבה ספרים, ואני עושה מה שכתוב בספרים.

בין הרב והרבנית היה יחס מיוחד שהקרין על ביתם. הבית ברחוב לוד 12 בשכונת נחלת אחים בירושלים היה בעל שני מאורות מקבילים של קדושה, אמונה וחסד, שהתנהלו מתוך כבוד הדדי, חירות אישית, וללא דברים ודיבורים מיותרים, על אף אופיים השונה. סדר יומו הקבוע של הרב התנהל בצד פעילותה התוססת של הרבנית בטבעיות, כאילו כך נקבע סדרו של עולם. יתרה מזו, קורת רוח נחת הייתה להם זה מזה. אף חוש ההומור של הרב מצא לו כר נרחב. כך, למשל, נמצאה פתקה בחרוזים שרשם הרב למבקשי הרבנית בעת היעדרה:

ידע נא הדרת
דורש הגברת
כי היא נעדרת
שבוע למכברת
ואחרי כן חוזרת
ותעמוד על משמרת
להיות עוזרת
לחסרי אדרת
ולכל אחת בוררת
שמלה נהדרת
או חולצה נבחרת.

סבא, שידע מילדותו טעמן של רדיפות על לא עוול בכפו, ייעץ לבניו: "ללכת בין הטיפות ולא להירטב" - הוא התמיד בדרכו השקטה, התרחק מסערת הציבור ושקע בתורה, גם אם העולם סביבו רעש וגעש. אולם דרכה של סבתא הייתה אחרת. נדמה לי, שסבתא הייתה מייעצת לנו לא לפחד ללכת עם הטיפות, גם אם נירטב. כך היא נהגה בעצמה, ו"עם ישראל" על כל גווניו היה בן בית אצלה. לפי סבתא, "להירטב" עם "כל עם ישראל" יכול לגרום לנו להיות נקיים יותר.

כל אחד מהם השאיר בעולם את רישומו בדרך אחרת. סבא הותיר חותם בליימחה בספריו ובתורתו, תורת חיים שרבים שותים בצמא. חותמה של סבתא נותר באנשים. רבים פנו אליה בתואר "אימא", כי חשו כאילו הרתה וילדה אותם. אכן, היא הייתה ברכה, כמו השם שהעניקו לה בלידתה והפך לסימן של דרכה, אבל בעבור אלפים רבים של אנשים הייתה לא רק ברכה, אלא גם, במלוא המובן של המילה - חיים.

הרבנית ברכה קאפח - צניעות, טבעיות והילה של קדושה

דני סיגל, סופר, משורר ומרצה, יו"ר קרן זיו בעבר ובן בית אצל הרבנית קאפח כ-35 שנה

הרבנית הצליחה לשמור על קור רוח, מעולם לא נראתה מותשת מן ההזדקקות לחכמתה, קולה יציב ומרגיע דרך קבע. לאורך עשרות שנות עבודתה הקדושה, אלפי אנשים זכו שהודות לרבנית שבו אליהם התקווה והיציבות הפסיכולוגית והרוחנית.

הכרתי את הרבנית בשנת 1975 וראיתי אותה מדי קיץ, ולפעמים גם במהלך השנה. ביליתי עמה ועם משפחתה שבתות רבות, והבאתי חברים וקבוצות של נערים ונערות אמריקניים לפגוש אותה ולהקשיב לסיפורה - החל מהמסע מתימן ועד ליום שבו נערך ביקורנו. תמיד היה קל לגשת אליה. הייתה בה צניעות מיוחדת, וכן - אין מונח מתאים יותר כדי לתאר זאת - סוג של טבעיות.

מעולם לא פניתי אליה בשמה הפרטי "ברכה", על אף שחברים מבוגרים יותר קראו לה כך. לעתים קרובות פניתי אליה בכבוד ובגוף שלישי, במקום בצורה ישירה, מפני שעל אף טבעה הנוח - היה בה משהו מעורר השתאות.

כאשר בעלה, הגאון הרב יוסף קאפח, ערך את המהדורה הכבירה, בת יותר מעשרים הכרכים, של תרגום ופרשנות הרמב"ם ל"משנה תורה", העניקה לי הרבנית בכל קיץ את הספר האחרון שיצא לאור במשך השנה שחלפה. מכיוון שתמכתי כלכלית בעבודת החדש שלה לאורך השנים, אמרתי לה שאיני יכול לקבל זאת כתמורה לכספי הצדקה שתרמתי. הייתי המום כאשר ביקשה ממני לקבל את הספרים מתוקף היותנו ידידים.

מבחינה דתית, אינני מחשיב את עצמי לסקפטי, ובהחלט שלא למיסטיקן, אך כשהרבנית אמרה דברים כמו "החיים הם מצוות", ו"השם יעזור", היה לי הרבה יותר קל להאמין במילותיה. אחרי הכול, הייתה סביבה מעין הילה של קדושה.

כאשר מסופר על אישה רבת פעלים בסדר גודל של הרבנית קאפח, נצפה לשמוע או לקרוא סופרלטיבים: "מדהימה" (מילה הסובלת משימוש יתר: "גלולת הפלא המדהימה להרזיה"), "נהדרת" (נכון, אך לא הולם), "רחומה להפליא" (מובן מאליו, אך אין די בכך כדי לתאר את דמותה ופעולותיה), "מיוחדת במינה" (אך המסורת היהודית מדגישה כי כל אדם הנו יחיד במינו) ועוד.

נראה שכל תואר יגמד את דמותה ואת פועלה של הרבנית, ועל כן במקום לעסוק בתארים, אציג בפניכם סקירה קצרה של פעילויות החדש שבהן עסקה הרבנית:

✓ הכנת חבילות מזון לפסח עבור יחידים ומשפחות, שמספרן עבר את ה-6000 בשיא (6000 חבילות, חבילה אחת למשפחה, זאת אומרת ליותר מ-20,000 אנשים).

✓ ארגון חתונות עבור זוגות מעוטי יכולת - שמלות (היו לה מדפים רבים עמוסי שמלות להשאלה), מזון, רב מחתן, מוזיקה, צלמי סטילס ווידאו, וגם מקום השמחה עצמו.

✓ חלוקת מזון - לא רק בימי שישי בבוקר עבור שבת, אלא במהלך השבוע כולו עבור אלה שידם קצרה מלהשיגו.

✓ העברת שיעורי תורה בקביעות - לצעירים ולמבוגרים כאחד.

✓ ליווי קבוצות חברים לסיורים בארץ ובאירופה, בסקנדינביה, בברזיל, בארה"ב ועוד.

✓ ייעוץ אישי לגבי כל סוג של בעיה אנושית שניתן להעלות על הדעת.

בפעמים הרבות מספור שבהן צלצל אדם בפעמון דלתה של הרבנית או טלפן אליה, המתבונן מבחוץ מעולם לא היה יכול לדעת כמה עמוק המשבך שיוצג בפניה. אעז ואגיד שעובדים סוציאליים ומטפלים היו נרתעים מלשמוע את כמות הבעיות ומשקלן. עם זאת,

תמונות מעשייתה של הרבנית קאפח שילוב זרועות עם הציונות הדתית

רחל סילבצקי-טבק, יו"ר "אמונה" לשעבר, חברת מועצת החמ"ד לשעבר וכיום
עורכת מאמרי דעות ויהדות באתר ערוץ 7 באנגלית

מפקדת נמרצת המזרזת את כולם להספיק עוד ועוד, ומזכירה להם כמה חשוב לעשות מעשים טובים. אך גם אשת ארגון הייתה הרבנית ברכה. היא הוציאה כרטיס משפחתי מפורט לכל פונה כדי למנוע כפילויות, ובדקה כל מקרה בקפדנות. כאשר מספר החבילות הגיע לאלפים, היא נעזרה ברשימות ממחלקת הרווחה ובפקחים של העירייה שבדקו את נתוני הפונים כבר בשער בית הספר.

בתקופת היותי מחנכת באולפנת "חורב" בירושלים הכרתי את הרבנית, והיא נענתה לבקשתי להביא את השמיניסטיות לבית משפחת קאפח להיכרות עם מפעלי הצדקה שלה כחלק מתכנית "ערב ירושלמי - הכרת נשות החסד של ירושלים". הרושם החזק שעשתה הרבנית על הבנות היה מיוחד במינו. סיפור חייה, מסירותה ללימוד התורה של בעלה, מפעליה המדהימים - התלמידות עמדו דום למראה האישה הצדיקה ונטולת גינוי הכבוד - אשת חיל נטו. את הסיפור שלה הוזמנה הרבנית לספר באולפנות ובמוסדות החמ"ד בכל רחבי הארץ.

לרבנית היה כושר מיוחד של מנהיגות פנימית נשית, מנהיגות של נשמה טהורה. אותה פנימיות ואמונה בקב"ה חיברו אותה ואת הרב לציונות הדתית באופן טבעי. השקפתם הדתית היוותה מקור לציונות שלהם ולחיבורם לארץ ישראל, והיא שהניעה אותם בשנת 1943, בעודם זוג צעיר, לצאת לדרך לארץ ישראל כדי להגשים חלום. הבן הרך יחיא ז"ל נפטר בדרך, ולבן שנולד מאוחר יותר בארץ קראו אריה, שם המסמל גבורה ונתפס בעיניהם ישראלי מאוד (לעומת שמות הילדים האחרים: נעמי, דוד ויחיא, שהיו נהוגים בתימן).

הציונות הדתית הייתה שזורה בכל מפעליה של הרבנית. קבוצות נשים קשות יום, שחסו תחת כנפיה של הרבנית

זכות גדולה היא בעבורי לכתוב על הרבנית ברכה קאפח זצ"ל, הזדמנות פז להוקיר תודה בצורה זו ולתרום מסיפורי לזכרה של האישה הנפלאה שזכיתי להכיר.

שנת 1974, ביתם של הרב ורבנית קאפח ברחוב לוד 12 בירושלים ממקום מטרים ספורים מבית הספר הממ"ד לבנים דוגמא ע"ש הרב עוזיאל ברחוב לוד 9, בניהולו של מר דב וירצבורג, איש חינוך דגול. מורה צעירה בשם מינה פנטון (לימים יו"ר "אמונה" וחברת מועצת העיר ירושלים) פועלת לחזק את הקשר בין הרבנית ברכה קאפח למוסד החינוכי, והיא פונה לאשת החסד ששמה הלך לפנייה בבקשה לדבר בפני הכיתות בנושא עזרה לזולת. הצורה הבלתי אמצעית שבה דיברה הרבנית עם הנוער כובשת את לבם של התלמידים, והם מתחילים לאסוף כסף למפעל הסיוע לאנשים עניים, בעת שהנזקקים שבהם זוכים בעצמם לסיוע. לימים, נדרש מקום למפעל "קמחא דפסחא" של הרבנית בשל כמות אדירה של מצרכים שנרכשו לקראת החג, ומנהל בית הספר מעמיד לרשות הרבנית קאפח את אולם הספורט לאחסון ולחלוקה. אז החל שיעור חינוך שאין כדוגמתו. המקום התמלא לגובה ולרוחב במצות, בשמן, בקפה ועוד. חלק מהמזון נקנה בכסף שאספו ותרמו התלמידים, אשר נרתמו אף לאריזה ולחלוקה.

הגברת מינה פנטון הפכה לחברת נפש של הרבנית, והיא מתארת את המפעל כחגיגה השנתית של הציונות הדתית. לצוות התלמידים התווספו השותפים הטבעיים ממפעלי הציונות הדתית: בנות שירות לאומי, תלמידות אולפנה, צוערים של צה"ל שנשלחו אף הם ליום של התנדבות. חגיגה של חסד וצדקה לתלמידים ולמתנדבים. אף ראש העיר כיבד את המתנדבים בנוכחותו ביום הראשון לחלוקה, והכול ביוזמת אישה אחת - הרבנית ברכה קאפח.

בשנים הראשונות ניהלה הרבנית את הפרויקט כולו. מי לא הכיר את האישה נמוכת הקומה עם הכובע בסגנון "קלוש" שהפך לסמל? אישיות קורנת עם חיוך תמידי, ובו בזמן

והשתתפו במפעליה, סרגו כובעים לחיילים; בשנת 1967 רקמו דגל ענק כתרומה לחיל האוויר, ובתמורה זכו לטיול למקומות שניתן היה לראשונה לראותם לאחר המלחמה - שלושה אוטובוסים מלאים ב"נשות הרבנית", שלא חדלה להזכיר לנשים כמה שארץ ישראל יפה וכמה צריך להודות לה' על הארץ הטובה הזאת; היא הרבתה לארגן טיולים בעלי תוכן ציוני ותנ"כי, מלווים במדריכים ידועים, חידונים ופרסים, ולעתים אף נטיעות.

לציונות הדתית של הרבנית היה גם היבט פוליטי. בחכמה ובשנינות היא הפכה חברה "שרופה" של מפלגת "המפד"ל". הקשר שלה עם אוכלוסיות רבות, גם מעבר לקהילה התימנית בירושלים, והכבוד שרחשו לה כולם, עזרו מאוד למפלגה בבחירות. היא האמינה במשנת הציונות הדתית בכל מאודה, וידעה היטב להעביר את המסר לציבור. כחברת מועצת סניף ירושלים היא הייתה שותפה להחלטת הנשים בסניף לדרוש בפעם הראשונה מקום ריאלי לאישה, והנשים בחרו פה אחד ברבנית לייצג אותן ברשימה. הגברים סירבו להכניס אישה, כל אישה, והנשים עזבו את הסניף ופנו להתמודד ברשימה העצמאית "נר" (הכוונה לנרות שבת, כמוכן). הרבנית, שלא הייתה לוחמת פמיניסטית, שהרי עשייה עניינה אותה ולא קידום נשים כשלעצמו, נתנה את מקומה לגברת יהודית היבנר. לאחר שהיבנר נבחרה, המפלגות התאחדו. לימים שימשה חברה נבונה ותורמת בנשיאות המפד"ל הארצית.

"אמונה", תנועת האישה הדתית-לאומית, היוותה לרבנית בית טבעי, למרות שהיא עמדה בראש ארגון עצמאי ענק. היא הייתה חברה בהנהלת סניף ירושלים ובהנהלה הארצית, העמידה דוכן עם עבודות רקמה למכירה בבזאר השנתי לגיוס כספים למוסדות הילדים של אמונה ועוד. תנועת "אמונה" נתנה לרבנית גב בפרסום, בהכנות ובדברון חברות להגיע לאירועים שהרבנית ארגנה למפעלים שלה, על ידי רכישת מספר גדול של כרטיסים. יו"ר "אמונה" דיברה ב"דינר" השנתי של הרבנית, ובאירוע השנתי הגדול לפורים, שכלל תלבושות אותנטיות ומאכלים תימניים שהכנסותיו הוקדשו ל"קמחא דפסחא". במסגרת "אמונה" ארגנה "ערבי תימן" עם חינה מסורתית, בגדי כלה תימנית, מוזיקה וריקודים תימניים ועוד. מעט אנשים יודעים שסניף "אמונה" בשכונת נחלאות היה בניהולה, ושהיא שילמה בסתר דמי חברות לנשים שלא יכלו לעמוד בהוצאה.

הרב יוסף והרבנית ברכה קאפח זצ"ל חיו את משנת הציונות הדתית. הם עלו לארץ ישראל תוך מסירות נפש, ובכמיהה להתהלך בה ולעסוק בבניינה. את עם ישראל עטפו בחסד,

בעזרה לזולת, והכול לדרכה של תורת ישראל (וזאת מלבד כל שאר מפעליו התורניים של הרב ולימודיו בישיבת "מרכז הרב"). הרב קאפח, לימים דיין, לימד את שיעוריו עם הפנים לבעיות הציבור הדתי-לאומי. הוא תמך, למשל, ביציאה לשירות לאומי לבת בעלת הכרה דתית גבוהה, אבל הזהיר מהסכנה "שלא תהא מבחינת בא ללמד ונמצא למד"; קבע גדר צניעות לבנות שלא הצדיקו מכנסיים אף לעבודות שדה, אלא מתחת לחצאית; קבע ש"למידת מחשבת ישראל חובה היא על כל יהודי בין איש בין אשה", ושאי אפשר להגיע לזאת ללא "ידיעת המדעים ההכשרתיים", כולל מתמטיקה, פיזיקה, לוגיקה. "אותם לימודים הנקראים משום מה 'למודי חול'", הוא אמר, "לגמרי אינם חול: ואם לומדים המדעים הללו לשם פרנסה, הרי זה מצווה. אך אין לעשותן עיקרה".

טוב יהיה אם תלמידי החמ"ד ותלמידותיו, הזוכים להכיר את חיי הרב והרבנית קאפח זצ"ל ופועלם, ישתדלו ללכת בדרכם, כל אחד לפי יכולתו, ולתפארת תורת ישראל, עם ישראל, וארץ ישראל.

נתינת צדקה לאור דמותה של הרבנית ברכה קאפח

יחיאל צחי, נכדם של הרב והרבנית קאפח

המשנה במסכת אבות (ה, יג) מלמדת שישנן ארבע מידות בנותני צדקה:

1. רוצה שיתן הוא ולא יתנו אחרים - עינו רעה בשל אחרים

2. שיתנו אחרים והוא לא יתן - עינו רעה בשלו

3. שיתן הוא ויתנו אחרים - חסיד

4. לא יתן ולא יתנו אחרים - רשע

בפירושו למשנה זו מדגיש הרמב"ם: "התבונן איך קרא את המופלג ברחמנות שאינו מסתפק במה שהוא מרחם לבדו עד שמוסיף באחרים, חסיד". נראה כי דברי הרמב"ם עומדים בליבת נימוקי השופטים בטקס הענקת פרס ישראל: "הרבנית ברכה קאפח, שעלתה מתימן בשנות הארבעים, עומדת כעמוד האש ההולך לפני מחנה המתנדבים בעם ומשמשת מופת וסמל לאזרחים רבים המקדישים את חייהם למען הזולת".

הגמרא במסכת בבא בתרא (ט ע"א) אומרת כי מצוות צדקה שקולה כנגד כל המצוות. בהלכות מתנות עניים פוסק זאת הרמב"ם להלכה, ומדגיש כי חובה להיזהר במצוות עשה זאת יותר מכל מצוות עשה אחרת, ולעולם אין אדם נעשה עני מן הצדקה ואין דבר רע ולא היזק נגרם כתוצאה ממתן הצדקה, שנאמר "והיה מעשה הצדקה שלום" (ישעיה לב, יז). אמונה זו הייתה נר לרגליה של הרבנית, שהעמידה את כל משאביה ואת כל יכולתה על מנת לעזור לכל מי שזקוק לעזרה. מתוך תודעה זו, כאשר שמעה בדרך אגב באחד מימי שישי על אדם בודד, עני וחולה שגר בשכונתה ואינו יכול לטפל בעצמו, יצאה וחיפשה אחר מקום מגוריו. ללא היסוס נתנה לו את אשר בישלה למשפחתה לשבת, ומיהרה לשוק על מנת להכין מחדש את צורכי השבת לביתה.

במסכת שבת (קנא ע"ב) אומרת הגמרא כי כל המרחם על הבריות מרחמים עליו מן השמים, שנאמר "ונתן לך רחמים ורחמך והרבך" (דברים יג, ח). כאשר נדרש הרמב"ם להסביר מהי הדרך הנכונה למתן צדקה הוא מתייחס קודם כל למתרחש בתוך לבו של האדם הנותן

פנימה, ורק אחר כך למערכת היחסים הנוצרת בין הנותן למקבל. הרמב"ם מדגיש כי "כל הנותן צדקה לעני בסבר פנים רעות ופניו כבושות בקרקע, אפילו נתן לו אלף זהובים אבד זכותו או הפסידה, אלא נותן לו בסבר פנים יפות ובשמחה, ומתאונן עמו על צרתו [...], ומדבר לו דברי תחנונים ונחמות"²⁵. כך הייתה הרבנית, מאירת פנים לכל דורש. כל אדם מצא אצלה לא רק עזרה חומרית וכלכלית, אלא גם לב פנוי שיכיל את צרותיו, אכפתיות, אמפתיה ועצה טובה במקום שצריך. תפילה וברכה היו שגורות על לשונה: "בריאות הגוף ובריאות הנפש, שמחת הלב והנפש", "חכמה בינה ודעת, חן וחסד בעיני ה' ובעיני בני אדם", "פרנסה טובה וברכה ה'" - כך יצא כל אחד מביתה עם ברכה ועם אור גדול שהוא בלבו. גם דרכה זו של הרבנית מקבלת ביטוי בנימוקי ועדת השופטים להענקת פרס ישראל: "חיי הרבנית הם דוגמה נפלאה לאהבת האדם. היא אבן שואבת לנצרך ומעיין נובע של עזרה לזולת. ממוסד חסד של איש אחד הפכה הרבנית קאפח למנהיגה של צבא מתנדבים גדול שהתגייס בהשראתה, מקיף אותה ונדבק בעשייתו בלהט השקט המאפיין אותה".

כאשר מתייחס הרמב"ם למערכת היחסים שבין הנותן למקבל הוא מגדיר כי ישנן שמונה מעלות בצדקה, זו למעלה מזו. חמש הראשונות מוזכרות לשבח, ובשלוש האחרות ישנו טעם לפגם בכל אחת מהן.

1. מעלה גדולה שאין למעלה מזה זה המחזיק ביד ישראל שמך ונותן לו מתנה או הלוואה או עושה עמו שותפות או ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות - נתינה המאפשרת למקבל להיות בעל מסוגלות לעזור לעצמו.

בתחילת דרכה בירושלים, נוכחה הרבנית קאפח לדעת כי כמוה, גם רבות משכנותיה נדרשות לפרנסת ביתן, ולא כולן מצליחות בכך. עיקר מחשבתה הייתה, כיצד תוכל למצוא פתרון אשר ייתן מענה לה ולהן כאחד. היא

²⁵ כל האזכורים מהרמב"ם מנקודה זו ואילך הם מהלכות מתנות עניים, פרק י

החלה לרקום ולמכור את מוצריה. עם הזמן יצרה דרישה אשר אפשרה לה לשכור רוקמת אחת, ושנייה ושלישית, תופרת יומית וכך הלאה. בשיא פריחת מפעל הרקמה התפרנסו ממנו חמישים וחמש רוקמות (!).

גם בהמשך דרכה ראתה הרבנית קאפח חשיבות עליונה בהוצאת רבים ככל האפשר ממעגל הנתמכים, ועשתה את שביכולתה כדי לסייע להם במציאת מקומות עבודה מתאימים.

באחד הימים הובא לידיעתה דבר מצבו של נער ברוך כישרונות אך בעל קשיים רבים. הרבנית דאגה באופן אישי לחינוכו, נלחמה על כך שלא יושעה מבית הספר ואף יוצמד לו חונך, והמשיכה ללוות אותו במשך שנים ארוכות. הנער עלה מעלה מעלה, סיים בהצלחה את לימודיו, נעשה קצין, הקים משפחה והיה לרב יישוב.

2. פחות מזה, הנותן צדקה לעניים ולא ידע למי נתן ולא ידע העני ממי לקח, שהרי זו מצווה לשמה - נתינה בעילום שם, בדרך כלל דרך משהו שמתווך.

נתינה מסוג זה אפיינה באופן מובהק את הרבנית קאפח, אשר שימשה כגורם מתווך עבור אנשים רבים שרצו לתרום ולא ידעו איך ולמי. אנשים היו מביאים אליה כסף, מוצרי מזון, בגדים ורהיטים לחלוקה, מתוך ידיעה כי האנשים הזקוקים לכך מוכרים לה והיא תדע לפנות אליהם.

3. פחות מזה, שידע הנותן למי יתן ולא ידע העני ממי לקח - הנותן מכיר את המקבל, אבל המקבל אינו מכיר את הנותן. במצב זה המקבל אינו מרגיש שהוא חייב למישהו, ולנותן יש סיפוק מן התרומה שלו.

כבר כילדה בתימן למדה הרבנית מאמה את אהבת החסד. בכל יום שישי לפנות בוקר הייתה מצטרפת אל אמה ויורדת עמה אל קומת הבית התחתונה, שם היו השתיים מכינות צרורות מזון ויוצאות יחדיו להניחם בפתחי בתי עניים, עוד בטרם התעוררה העיר.

4. פחות מזה, שידע העני ממי נטל ולא ידע הנותן - הנותן מעניק מתנה אבל אינו מכיר את מי שהוא נותן לו, וכך לא נוצרים יחסי תלות.

בכניסה לבית משפחת קאפח הייתה חצר רחבה שבה נהגה הרבנית להניח חפצים שונים, וכל מי שהיה לו צורך בהם היה רשאי להיכנס לחצר ולקחת בלי צורך לבקש רשות או ליידע את בני הבית.

5. פחות מזה, שיתן לעני קודם שישאל - לתת בלי שמבקשים ממך.

לרבנית הייתה יכולת לראות את מצוקות האנשים ולתת להם את המענה הנכון להם, גם בלי שביקשו אותו. פעמים רבות התביישו הנזקקים לגשת אליה ולבקש עזרה, והיא מיוזמתה הלכה אליהם, שוחחה אתם ונתנה להם את המענה והסעד שלו היו זקוקים.

כך למשל, כאשר נשרף ביתם של שכניה - זוג קשישים עניים אשר הייתה מסייעת להם דרך קבע - עזרה בכיבוי האש, דאגה להם לטיפול רפואי, ולאחר מכן אף הוסיפה וטיפלה בשיקום הבית ובשיפוצו.

6. פחות מזה, שיתן לו כראוי ליתן לו אחר שישאל - לתת בנדיבות, אבל רק אחרי שמבקשים ממך - מה שגורם תחושת אי נעימות אצל המקבל.

7. פחות מזה, שיתן לו פחות מן הראוי בסבר פנים יפות - נתינה בנועם, אבל פחות ממה שאתה יכול.

8. פחות מזה, שיתן לו בעצב - נתינה בחוסר רצון, מתוך הרגשת כורח.

הגמרא בבבא בתרא (ט ע"ב) אומרת:

כל הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות, שנאמר "הלוא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית, כי תראה ערם וכסיתו ומבשרך לא תתעלם. (1) אז ייבקע כשחר אורך, (2) וארכתך מהרה תצמח, (3) והלך לפניך צדקך, (4) כבוד ה' יאספק. (5) אז תקרא וה' יענה, (6) תשווע ויאמר הנני".

(ישעיה נח, ז-ט)

הגמרא מדגישה כי אמנם ישנה חשיבות גדולה למתן צדקה לעני, אך ישנה חשיבות גדולה מכך למצבו הרגשי והתודעתי של העני, ומוסיפה:

והמפייסו בדברים מתברך באחת עשרה ברכות, שנאמר "ותפק לרעב נפשך ונפש נענה תשביע, (7) וזרח בחשך אורך ואפלתך כצהרים. (8) ונחך ה' תמיד והשביע בצחצחות נפשך ועצמתך יחליץ (9) והיית כגן רוח וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו. (10) ובנו ממך חרבות עולם מוסדי דור-ודור תקומם (11) וקרא לך גדר פרץ משבב נתיבת לשבת".

(ישעיה נח, י-יב)

אשרי הרבנית קאפח שזכתה שהתקיימו בה אחת עשרה ברכות אלו, ואשרינו שזכינו לאורה.